

BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA MAKUL SÜREDE YARGILANMA HAKKI

*Right to Trial Within A Reasonable Time in the Individual
Application Decisions*

Ayşe ÖZKAN DUVAN*

ÖZ

Makul sürede yargılanma hakkı, adil yargılanma hakkının en önemli unsurlarından biridir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesi ve Anayasanın 141. maddesiyle güvence altına alınmıştır. Gerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gerekse Anayasa Mahkemesinde görülen bireysel başvuru uyuşmazlıklarının büyük bölümü makul sürede yargılanma hakkıyla ilgilidir. Ülkemizde uzun yargılama süreleri özellikle belirli dava türleriyle ilgili olarak patolojik bir hal almıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde hukuksal, cezai ve idari yargılamada makul sürenin aşılmasına yol açan nedenler üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde AİHS, Anayasa ve Usul Yasalarında makul sürede yargılanma hakkıyla ilişkili mevzuat hükümleri ele alınmakta; üçüncü bölümde bireysel başvuru mekanizmasında kullanılan makul süre ölçütleri üzerinde durulmaktadır. Makul süre kavramının içeriği ve uygulanma ilkeleri, büyük ölçüde ilgili mevzuatla değil AİHM ve Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru içtihadıyla geliştirilmiştir. Bu nedenle çalışmamızda makul sürede yargılanma hakkı, mahkemelerin bireysel başvuru yolunda verdikleri kararlardan yola çıkılarak değerlendirilmektedir.

Makalenin geliş tarihi: 14.09.2018 **Makalenin kabul tarihi:** 18.12.2018

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı
ayse.duvan@istanbul.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi, makul süre, bireysel başvuru.

ABSTRACT

The right to a trial within a reasonable time is one of the most important elements of the right to a fair trial. It is guaranteed by Article 6 of the European Convention on Human Rights and Article 141 of the Turkish Constitution. The biggest part of the individual application disputes both in the European Court of Human Rights and in the Constitutional Court are concerned with the right to a trial within a reasonable time. In our country, long trial periods have become pathological, especially with respect to certain types of cases. The first part of this study focuses on the causes that lead to reasonable time outs in criminal, juridical and administrative jurisdictions. In the second part, the provisions of the legislation relating to the right to a trial within a reasonable time in the ECHR, the Constitution and the Rules of Procedure are addressed; in the third chapter, reasonable time measures used in the individual application mechanism are emphasized. The content of the concept of reasonable time and the principles of implementation have not been developed to a large extent in the relevant legislation, but rather in the individual application case law of the ECHR and the Constitutional Court. For this reason, the right to a trial within a reasonable time in our study is assessed on the basis of decisions taken by the courts on the way to individual applications.

Key Words: European Court of Human Rights, Constitutional Court, individual application, reasonable time.

GİRİŞ

Hukuksal uyuşmazlıkları çözümlenmek üzere yürütülen bir yargılama süreci sonucunda adaletli çözüme ulaşılması yargı erkinin temel işlevidir. Bu temel işlevin yerine getirilmesinde, yargılama sürecinin kapsadığı zaman diliminin uzunluğu da önemli bir etkidir. Buna göre yargılamanın makul sürede tamamlanması adil yargılanma hakkının en önemli unsurlarından biri olarak ifade edilebilir. Yargı mercilerine duyulan güvenin korunması için hakkın

mümkün olan en kısa sürede hak sahibine teslim edilmesi, uyuşmazlığın taraflarının en kısa sürede tatmin edilmesi gerekmektedir. İhtiyaç olunandan daha uzun süre devam eden bir yargılama süreci, adaletin gerçekleştirilememesi riskini bünyesinde barındırır. Bu risk bazen delillerin korunmasında doğabilecek sorunlardan, bazen tarafların uzayan davanın yargılama giderlerini karşılama kapasitesini yitirmesinden, bazen de tarafların yargılama sürecinden manevi yönden yıpranmasından kaynaklanabilir. Belirtilen bu nedenler yargıya olan güvenin yitirilmesiyle ve yargısal mekanizmaların işleyişinden umulan yararın elde edilememesinden dolayı adaletle olan inancın zayıflamasıyla sonuçlanabilmektedir.¹

Makul sürede yargılanma hakkı, *Magna Carta*'dan itibaren ifade edilmekte olan, adaletin yerine getirilmesinin geciktirilmemesi, ertelenmemesi düşüncesine dayanmaktadır.² Makul sürede yargılanma hakkı, hak sahibine yargılamalarının makul sürede bitirilmesini talep etme yetkisi vermektedir. Yargı kolları ayrımını gözetmeksizin ceza, hukuk ve idari yargılama hukuku bakımından geçerliliği bulunan bu ilke, adil yargılamanın en önemli unsurlarından biridir. Makul sürede yargılanma, adil yargılanma hakkının iki biçimsel unsurundan biridir; diğer biçimsel unsur da duruşmaların aleni yapılması ilkesidir.³

Ceza yargılaması, hukuk yargılaması ve idari yargılamada açılmış davaların hangi nedenlerle olursa olsun sürüncemede bırakılmış olması, sanığın ya da yargılamanın taraflarından bir diğerinin zan altında kalmasına neden olabilmektedir. Mesela ceza davalarında birey aleyhinde suç isnadında bulunulduğunda, yargılamanın başında alınması gerekli önlemlere başvurulması halinde kişi, özgürlüğünden yoksun kılınma gibi tedbirlerle karşılaşabilir. Hatta

¹ Martin Kuijer, "The Right to a Fair Trial and the Council of Europe's Effort to Ensure Effective Remedies on a Domestic Level for Excessively Lengthy Proceedings", **Human Rights Law Review**, Cilt 13, Sayı 4, Aralık 2013, ss. 777-794, s. 777-778.

² Erol Cihan, "Hakim Unsuru Bakımından Ceza Davalarının Uzamasının Sebepleri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 45-47, Sayı 1-4, Yıl 1979-1981, ss. 873-898, s. 877.

³ Erol Cihan/Feridun Yenisey, **Ceza Muhakemesi Hukuku: Genel Hükümler**, Beta Yayınları, 1. Bası, İstanbul, Şubat 1996, s. 21-22; Hüseyin Turan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 11, Ekim 2012, ss. 47-75, s. 48.

toplumsal düzeyde sanığa suçlu olarak bakılması ve manevi baskı altında bırakılması mümkündür. Hukuk davaları ile idari davalar bakımından da uzun süreli yargılamaların, belirsizlik ve huzursuzluğa sebebiyet verdiği ve bireylerin hukuk sistemine yönelik adalet beklentisinin yitirilmesine ortam hazırladığı bilinmektedir. Hukuk davalarının gereğinden çok uzaması, adalete erişimin gecikmesinden fayda umanlara cesaret verirken; adaletin yerini bulmasını bekleyen tarafların psikolojik çöküş yaşamalarına neden olabilmektedir. Bir idari yargı davasında davacının dava konusu idari işlemlere yönelik netice almasının gecikmesi, telafi edilemez haksızlıkların gerçekleşmesine neden olabilir. Bu durum hukuksal belirlilik ilkesine de aykırılık oluşturmaktadır.⁴ Bu noktada makul sürede yargılanma hakkı, yargılama sonucundan bağımsız olarak yargılanma sürecinin sonuçlandırılmasındaki gecikmenin yol açacağı mağduriyetleri önlemeyi amaçlamaktadır. “Makul süre” müessesesi, bireylerin uzun süren yargılamalarla haksız biçimde cezalandırılmasının önüne geçmek yönünde temel bir koruyuculuk işlevi görmektedir.

Davaların mümkün olduğu ölçüde süratle sonuçlandırılmasını gerektiren makul sürede yargılama ilkesinin uygulanması, bazı hallerde adil yargılanma hakkının diğer unsurlarının ihmale uğraması ihtimalini gündeme getirebilir. Mesela bağımsız ve tarafsız bir mahkemeye başvurma hakkı ile makul sürede yargılanma hakkının çatıştığı bir durumda iki hak arasında ölçülülük değerlendirmesi yapılması gerekir Bu değerlendirmenin amacı, yargılamada sürati sağlamaya yönelik düzenlemelerin, adil yargılanma hakkının diğer öğelerini ölçüsüz biçimde engellemeye yol açıp açmadığını denetlemektir.⁵ Anayasa Mahkemesi tarafından verilen pek çok kararda, makul sürede yargılamayı sonuçlandırma amacının, yargılamanın esasına yönelik adil ve

⁴ **Martin Kuijer**, a.g.m., s. 777.

⁵ Sibel İnceoğlu, “Adil Yargılanma Hakkı”, Sibel İnceoğlu (Ed.), **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında bir İnceleme**, Beta Yayınları, 2. Bası, İstanbul, Haziran 2013, ss. 209-286, s. 284; Hasan Tahsin Gökcan, “Türk Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Kapsamında Makul Sürede Yargılanma Hakkı”, **İnsan Onuru için Anayasa Mahkemesinde 25 Yıl: Haşim Kılıç’a Armağan**, Ali Rıza Çoban-Serdar Gülener-Musa Sağlam-Hüseyin İkinci (Ed.), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Cilt 1, Ankara 2015, ss. 819-865, s. 823.

hakkaniyete uygun bir karar verilmesine engel oluşturmaması gerektiği görüşüne yer verilmiştir.⁶

Makul sürede yargılanma hakkının makul süre unsuruna ilişkin olarak ne Türk Anayasa Mahkemesi ne de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından tespit olunmuş sabit süre sınırları mevcuttur. Yargılamanın sonuçlandırılması için gerekli olan sürenin hangi ölçülerdeki bir zaman dilimini kapsadığı hususunda kesin bir süre tespit edilmesi mümkün gözükmemektedir.⁷ Çünkü yargılama süresinin makul bir süre olup olmadığı, her somut uyuşmazlığa konu olayın özelliklerine göre değerlendirilebilecek bir husustur.⁸ Bazen iki yıl ya da daha az süren yargılamada makul sürenin aşılmış olduğu karara bağlanırken, bazen de altı yıl süren yargılamada makul sürenin aşılmış olmadığı hükme bağlanmaktadır.

Bireysel başvuru kararlarında “makul süre” kavramı iki farklı AİHS hükmüyle ilgili olarak kullanılmaktadır. Bu hükümlerden biri adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddenin 1. fıkrası iken, diğeri de özgürlük ve güvenlik hakkını düzenleyen 5. maddenin 3. fıkrasıdır. İki Sözleşme hükmü, düzenledikleri haklar itibariyle farklı olduğundan, bu hükümlerde geçen makul süre kavramları da birbirinden farklıdır. Ülkemizde gerek yargılamada makul süre, gerekse tutuklulukta makul süre yönünden gerçekleşen hukuksal ihtilaflar yüksek orandadır. Tutuklulukta geçen süreler bazen iddianamenin düzenlenmesi ve sanıkların hakim karşısına çıkarılması sürecindeki sorunlar nedeniyle verilebilecek tavan cezaların süresini aşabilmiştir. Uzun süren ceza yargılamaları, bazen sanıkların tahliye olabilmek için aleyhlerindeki hükümlülük kararını temyiz etmekten vazgeçmesine sebebiyet vermektedir.⁹

⁶ Anayasa Mahkemesi, 2014/92 Esas, 2014/6 Karar, 16.01.2014; Anayasa Mahkemesi, 2013/4 Esas, 2013/35 Karar, 18.04.2013; Anayasa Mahkemesi, 1999/1 Esas, 1999/33 Karar, 20.07.1999; Anayasa Mahkemesi, 2012/69 Esas, 2012/149 Karar, 11.10.2012.

⁷ Sibel İnceoğlu, **Adil Yargılanma Hakkı: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-4**, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi Yayınları, Ankara, Nisan 2018, s. 266.

⁸ ECHR, Boddaert v. Belgium, Application No. 12819/87, 12.10.1992, p. 36.

⁹ Mustafa Tarık Şentuna, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve CezaYasamız Açısından Tutuklulukta Makul Süre”, **Yargıtay Dergisi**, Cilt 28, Sayı 1-2, Ocak-Nisan 2002, ss. 234-245,s. 236.

Tutuklulukta makul süreye ilişkin sorunlar da yargılamada makul süreye ilişkin sorunlar kadar bireysel hak ihlallerine meydan verebilmektedir. Ancak tutuklulukta makul sürenin aşılmasına ilişkin sorunlar adil yargılanma hakkının değil, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının ihlalini meydana getirmektedir. Sözleşmenin 6. maddesine dayanılarak bireysel başvuruyu yargılamanın tüm tarafları yapabilmesine karşın, bireysel başvuruyu 5. maddeye dayanarak sadece şüpheli yapabilmektedir.¹⁰ Buna göre 6. madde yargılamayı hızlandırmayı, 5. madde ise tutukluluk süresini kısaltmayı öngörmektedir. Genel kural olarak 6. maddedeki makul süre, kamu davasının açılması ile hüküm arasında geçen süreyi kapsamaktadır. Bununla birlikte kamu davasının zamanaşımı nedeniyle düşmesi ya da uzun süren soruşturma aşamasının takipsizlik kararıyla sonuçlanmış olması durumunda da makul sürenin ihlali iddiasıyla dava açılabilir. Sonuç itibarıyla 6. maddenin 1. fıkrası ihlal edilmediği durumlarda 5. maddenin 3. fıkrasının ihlali gündeme gelebilmektedir.¹¹

1. Türk Hukukunda Uzun Süreli Yargılama Nedenleri

Yargılama süresinin uzamasında etkili olan faktörler, yargılama hukuku dallarına göre benzerlik ve farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle yargılama süresinin uzama nedenlerini yargılama hukuku ayırımını nazara alarak açıklamakta isabet bulunmaktadır.

Hukuk davalarının makul süreyi aşacak şekilde uzamasında etkili olan nedenlerin bir kısmı maddi hukuka, bir kısmı da yargılama yöntemlerine ilişkindir. Maddi hukuk kaynaklı nedenlerin yol açtığı uzun süreli yargılamalara örnek olarak 766 Sayılı Tapulama Kanununun yürürlükte bulunduğu dönemde açılan kadastro davaları gösterilebilir. Dönemin kadastro çalışmalarında, istisnai askı sürelerinin kural haline getirilmesi, kadastro çalışmalarının vatandaşların müdahalesine açık olması ve fen memurlarının teknik yetersizlikler nedeniyle sağlıklı ölçümleme ve keşif yapamaması gibi sorunlu tapulama uygulamaları

¹⁰ ECHR, Stögmüller v. Austria, Application No. 160262, 10.11.1969, p. 5.

¹¹ Pieter Van Dijk/ Fried Van Hoof/ Arjen Van Rijn/ Leo Zwaak, **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights**, Intersentia, 4. Bası, Antwerpen-Oxford 2006, s. 602-603, Sibel İnceoğlu, a.g.e., s. 265 ; Hüseyin Turan, a.g.m., s. 53.

davaların uzamasına sebebiyet vermiştir.¹² Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kadastro davaları makul süre ihlalinin en patolojik görünümünü ortaya koymaya devam etmektedir. 2012 ve 2013 yılı verilerine göre kadastro davalarındaki makul süre ihlallerinin oranı Türkiye ortalamasının on kat üzerinde seyretmiştir.¹³

Maddi hukuk kaynaklı uzun yargılama nedenlerine ilişkin bir başka örnek 6831 Sayılı Orman Kanunu¹⁴ hükümlerine dayalı uygulamalardır. Kanunun ilga edilen muvakkat 1. maddesinde bir arazinin orman sayılıp sayılmayacağı hususunda ortaya çıkan hukuksal uyuşmazlıklarda, Bakanlık görüşüne başvurulması zorunlu iken mahkemelerin bu görüşle bağlı olmaması öngörülmüştür. Böyle bir durumda mahkemeler, Bakanlık görüşüne başvurduğunda yıllarca yanıt almayabilmekte, davada hiçbir ilerleme sağlaması beklenmeyen bir aşamada sürüncemede kalınmaktadır.¹⁵

Yargılama usulünü ilgilendiren Hukuk Muhakemeleri Kanunu¹⁶ ve Tebligat Kanununun¹⁷ uygulanmasından kaynaklanan sorunlar da hukuk davalarının uzun sürme nedenleri arasında yer alabilmektedir. Özellikle tebligat hukukuna ilişkin yanlış uygulamalar dava dosyasının bozulmasına neden olabilmektedir. Hukuk davalarında taraf teşkili sağlanmasının büyük önemi vardır. Bu nedenle tebliğ memurları tarafından yapılabilecek usulsüz tebligatlar, dava dosyasında ilerleme sağlandığı aşamalardan geri dönüş yapılması ve yargılama işlemlerinin tekrarlanması gibi sonuçlar doğurabilmektedir.¹⁸

Hukuk davaları bakımından yargılamanın sürüncemede kalması sonucunu getiren bir başka hüküm Eski Borçlar Kanununun 53. maddesine¹⁹ karşılık gelen

¹² Muharrem Ünal, “Hukuk Davalarının Uzamasının Nedenleri ve Yargılamada Çabukluğun Sağlanması”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 6, Yıl 1982, ss. 42-63, s. 43-44.

¹³ Mustafa Tören Yücel, “Adli Yargıda Makul Süre Felsefesi ve Matematiği”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 117, Yıl 2015, ss. 35-53, s. 41.

¹⁴ 6831 Sayılı Orman Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 08.09.1956, Sayı 9402.

¹⁵ **Muharrem Ünal**, a.g.m., s. 48.

¹⁶ 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 04.02.2011, Sayı 27836.

¹⁷ 7201 Sayılı Tebligat Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 19.02.1959, Sayı 10139.

¹⁸ **Muharrem Ünal**, a.g.m., s. 52.

¹⁹ 818 Sayılı Borçlar Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 29.04.1926, Sayı 359.

6098 Sayılı Yeni Borçlar Kanununun²⁰ 74. maddesi olmuştur. 74. madde hükmüne göre hukuk mahkemesi hakimi, derdest davaya konu olayla ilgili görülmekte olan ceza mahkemesi davasında verilen kararlarla bağlı değildir. Ancak uygulama tam tersi yönde gelişmiş olup hukuk mahkemeleri ceza mahkemelerindeki davaların sonuçlanmasını beklemektedir.²¹ Ayrıca Yargıtay içtihadına göre ceza davasında kesin delil yetersizliğine bağlı olarak beraat kararı verilmişse, ceza mahkemesi kararı hukuk mahkemesi hakimi bakımından bağlayıcı kabul edilmektedir.²² Yargıtay uygulamasına göre "...ceza mahkemesinin kararı, hukuk yargıcı yönünden bağlayıcı değilse de ceza mahkemesince belirlenecek maddi olgular hukuk yargıcı yönünde bağlayıcıdır. Dava konusu olayın özelliği nedeni ile ceza mahkemesindeki davanın sonucu beklenmeli ve ondan sonra tüm kanıtlar birlikte değerlendirilerek varılacak sonuca uygun bir karar verilmelidir..."²³ Bu yaklaşım doğrultusunda yargısal birlik ve yargı kararlarının çelişkiden arınmış olması amacı ile gerek doktrinde gerek ise yargısal uygulamalarda iki mahkemenin tam olarak bağımsız olmayacakları ve kısmen de olsa bağımlı oldukları kabul edilmiştir.²⁴ Öte yandan ceza yargılamasının uzaması veya henüz ceza davası açılmamış olması veya türlü nedenlerle açılmasının gecikecek olması gibi durumlarda hukuk mahkemesinin ceza mahkemesinin kararını beklemesine gerek bulunmadığı yönündeki görüş²⁵, yargılamanın makul sürede sonuçlandırılmasını öngören adil yargılanma ilkesini destekler niteliktedir.

Yapısal nedenlerden kaynaklanan bazı etkenler de hukuk davalarının uzamasında etkili olabilmektedir. Hakimlerin meslekte yetişmesi, adliyelerdeki personel azlığı ve mahkemelerin araç gereç ihtiyacının karşılanmaması gibi

²⁰ 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 04.02.2011, Sayı 27836.

²¹ **Muharrem Ünal**, a.g.m., s. 49.

²² Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 1916/5918, 17.06.1966 tarihli karar; Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 2011/3313 Esas, 2012/6507 Karar sayılı, 16.04.2012 tarihli karar.

²³ Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 2011/3313 Esas, 2012/6507 Karar sayılı, 16.04.2012 tarihli karar.

²⁴ Halis Yaşar, "Ceza Mahkemesi Kararlarının Hukuk Hakimini Etkileyip Etkilememesi Meselesinin Makul Sürede Yargılanma Hakkı İhlaline Varan Boyutu", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 109, Yıl 2013, ss. 451-464, s. 453.

²⁵ Çelik Ahmet Çelik, **Tazminat ve Alacaklarda Sorumluluk ve Zamanaşımı**, Bilge Yayınevi, İstanbul, Eylül 2012, s. 375-376.

durumlar mahkemelerle ilgili nedenler olarak sayılabilir. Taraflardan kaynaklanan nedenler kategorisinde, davaya bakan hakimlerin yersizce şikayet edilmesi, davaları uzatmak amacıyla hakimlerin kasıtlı olarak reddedilmesi gibi durumlar tipik dava erteleme mazeretleridir. Taraflar dışında yargılama sürecinde yer alan bilirkişilerin, talimat yazılan kurum veya kişilerin, görüşüne başvurulmuş uzmanlık kurumlarının süresinde görevini yerine getirmemesi hukuk davasını uzatan karakteristik durumlardır. Tanık veya bilirkişiler hakkındaki yazışmaların süratli ve sağlıklı yapılmaması da bahsi geçen problematik sürecin bir parçasıdır.²⁶

Ceza davalarının uzun sürme nedenleri arasında duruşmaların gereksiz şekilde ertelenmesi ceza davalarının uzamasına neden olabilen en önemli sorunlardan biridir. Bazen iddia makamı, bazen sanık müdafii, çoğunlukla da ara karar vermeye yönelik hazırlık yapmamış dava yargıçları gereksiz taliklere sebebiyet vermektedir.²⁷ Soruşturmanın olgunlaştırılmamış olması durumunda da soruşturma sonucuna dayalı olarak temellendirilen davanın uzatılması mümkün olmaktadır. Yargıçların dava konusuna hakim olmamasına bağlanabilecek bir başka istenmeyen sonuç, bilirkişilere lüzum bulunmadan başvurulmasıdır. Lüzum bulunduğu hallerde ise bilirkişiden beklenen raporun temel hatları açık belirtilmediğinde birden çok kez dosyanın geri gönderilmesi neticesinde, birkaç günde alınabilecek sonucun alınması aylar hatta yıllar alabilmektedir.²⁸ Mesela Adli Tıp Kurumuna gönderilen her bir dosya için bekleme süresi normalin çok üstündedir. Aynı ceza dosyasının ikinci ya da üçüncü kez gönderilmesi halinde ise geçen süre kronikleşmektedir.²⁹

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin pratiğinde hukuk yargılaması-idari yargılama ayrımı yapılmamaktadır. Ancak ülkemizdeki idari yargı teşkilatının ayrı bir yargı kolu olarak işleme nedeniyle uzun süreli idari yargılama nedenlerinin ayrı başlık altında ele alınması uygun olacaktır. Özellikle son

²⁶ **Muharrem Ünal**, a.g.m., s. 60.

²⁷ İlhan Akbulut, "Ceza Davalarının Uzamasının Sebepleri", **Yargıtay Dergisi**, Cilt 20, Sayı 4, Ekim 1994, ss. 436-457, s. 452.

²⁸ **İlhan Akbulut**, a.g.m., s. 452-453.

²⁹ **Mustafa Tören Yücel**, a.g.m., s. 38.

yıllarda Türkiye'deki idari davalar, yargılama sürecinin makul sürede sonuçlandırılmadığı iddiasıyla eleştiri konusu edilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddiasıyla giden idari davaların önemli bir bölümü başvuru lehine sonuçlanmaktadır.³⁰ Hukuk yargılamasından farklı olarak idari yargılama hukukunda, makul sürede yargılanma hakkının süjesi sadece davacı taraftır. İdari davalarda davalı taraf olan idare, kamu otoritesini temsil ettiği için adil yargılanma hakkının süjesi değildir. Buna göre idari davalarda, işlem ve eylemlerinde üstün kamu gücüne dayanan idarenin tasarruflarının hukuka aykırılığını ileri sürebilme imkanı davacıya tanınmış olduğundan, idari davanın makul sürede sonuçlandırılmasını talep etme yetkisi de davacıya aittir. Davanın makul sürede sonuçlandırılmadığı iddiasıyla AİHM'ye idare tarafından başvurulduğu takdirde kişi yönünden yetkisizlik gerekçesiyle başvuru kabul edilebilir bulunmayacaktır.

İstinaf müessesinin uygulamaya geçmesiyle birlikte kaldırılan karar düzeltme yolu gibi, yüksek mahkeme kararlarının yeniden incelenmesi yoluyla yargılamanın önemli ölçüde uzamasına neden olan bir başka neden, direnme (ısrar) müessesesidir. Direnme, yüksek mahkemenin kararına uymaması yönünde derece mahkemesine verilmiş bir yetkidir. Bu yetkinin kullanılması yani yüksek mahkemenin bozma kararlarına uyulmaması durumu yüksek mahkemelerin yüksek mahkeme olma vasfına uygunluk göstermemektedir. Aynı zamanda yargılama süresini uzatmakta ve yüksek mahkemelerin iş yükünü artırmaktadır. Bu nedenle direnme müessesesi tamamen kaldırılmasa bile kapsamının belirli koşullarla sınırlandırılması yargılama sürecinin kısalmasına hizmet edebilecektir.³¹

Hukukumuzda, yüksek mahkemeler tarafından verilen içtihadı birleştirme kararları dışındaki mahkeme kararları hukukun bağlayıcı kaynakları arasında yer almamaktadır. Bu nedenle bir mahkeme belirli bir konuda vermiş olduğu bir kararı, aynı konuda yeniden dava açılması halinde tekrarlamak yükümlülüğü altında değildir. Türk hukuk uygulamasında Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek

³⁰ Hüseyin Bilgin, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İdari Yargısına Yansımaları**, Adalet Yayınevi, Ankara, Mayıs 2014, s. 236-380.

³¹ **Baki Kuru**, a.g.e., s. 371.

mahkemelerin içtihatları derece mahkemelerinde ancak takdiri delil kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu durum çelişen içtihatların ve uzayan yargılamaların ortaya çıkmasına ortam hazırladığından içtihadı birleştirme kararlarının bağlayıcılığı kabul edilmiştir.³² Bu nedenle yargılama sürecinde içtihatların birleştirilmesi yoluna gidilmesi ve içtihadı birleştirme kararlarının değiştirilmesi yolunun daha etkin biçimde işletilmesi yargılama sürecini hızlandırabilecek iki önemli etken olarak değerlendirilmektedir.³³

Son olarak her hukuk sistemi için olağan olan yetkisizlik, görevsizlik, birleştirme, düşme ve ortadan kaldırma kararlarının ülkemizdeki yargılamaların sonuçlandırılmasında oldukça yüksek bir oran oluşturduğunu belirtmek gerekir. Bu tip davalar uyuşmazlığın esastan karara bağlanmadığı yargılamalardır. Bu nedenle bu dava türü de da hukuk sisteminin verimli ve etkin işlemesine olumsuz etki yapan davalar arasında yer almaktadır. 2013 yılına ait veriler yetkisizlik, görevsizlik, fezleke yazılması ve birleştirme kararıyla sonuçlanan dava kategorisinin yüzde 6,2 oranında olduğunu göstermektedir.³⁴ Dava şartları bakımından incelemenin yargıç tarafından davanın başında yapılması gerekir. Yargılamanın ileri safhasına gelindikten sonra dava şartı noksanlığı tespit edilerek davanın reddedilmesi ya da düşürülmesi, usul ekonomisi ilkesine de aykırılık oluşturmaktadır.

2. Mevzuatta Makul Sürede Yargılanma Hakkı

Makul sürede yargılanma hakkı, bağımsız bir hüküm olarak ne iç hukukta ne de Sözleşme hukukunda yer almaktadır. Ancak makul süreli yargılama, gerek ulusal mevzuatımızda gerekse Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerinde adil yargılanma hakkının unsuru olarak düzenlenmiştir. Adil yargılanma hakkının unsuru olarak düzenlenen makul sürede yargılanma hakkının yukarıda belirtildiği gibi oldukça geniş bir uygulama alanı vardır.

³² Ayşe Özkan Duvan, “İnsan Hakları Hukukunun İçtihadi Kaynakları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 4, Ekim 2016, ss. 137-169, s. 138.

³³ **Baki Kuru**, a.g.e., s. 375-376.

³⁴ **Mustafa Tören Yücel**, a.g.m., s. 50.

2.1. Türk Mevzuatında Makul Sürede Yargılanma Hakkı

Hak aramada kişinin son başvuru adresi olan yargılama makamlarının şikayet edilmesi durumu, pek çok ülkede gerçekleşebilmektedir. Ancak ülkemizde yargılama makamlarına yönelik şikayet ve başvurular daha yüksek oranda gerçekleşmektedir. Yargılama makamlarının şikayet konusu edildiği uyuşmazlık konularının temelinde de mahkemeler önündeki işlerin sürüncemede kalması sorunu yatmaktadır. Bu çerçevede yargıdaki işlemlerin uzayıp gitmesinin önüne geçebilmek için ulusal anayasayla ya da kanunlarla birtakım düzenlemeler getirilmiştir.

2.1.1. T.C. Anayasasında Makul Sürede Yargılanma Hakkı

1982 Anayasasında, “adil yargılanma hakkı” başlıklı bir düzenleyici hüküm bulunmamaktadır. Bu durum 1961 ve 1924 Anayasaları için de geçerlidir. Makul sürede yargılanma hakkı adil yargılanma hakkının unsuru olarak 1982 Anayasasının 36. maddesi güvencesi altındadır. Anayasanın “hak arama hürriyeti” başlıklı 36. maddesinin 1. fıkrasına göre, “Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.”

1982 Anayasasının 141. maddesinin 4. fıkrası makul sürede yargılanma hakkını konu etmektedir. “Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir” şeklindeki düzenlemeyle, açılmış davaların makul sürede karara bağlanması yükümlülüğü getirilmiştir. Bu hükmün amacı yargılamanın sürüncemede kalmasını önlemek, tarafları uzun süren gecikmelere karşı korumaktır.³⁵ Bu ilkeye göre devletin, her tür yargılama sürecinin mümkün olan en kısa sürede sonuçlandırarak adalete erişimi sağlamak üzere etkin tedbirler alması gerekmektedir.

Türk Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru içtihadında, Anayasada adil yargılanma hakkının kapsamı düzenlenmediğinden bu hakkın kapsam ve içeriğinin, AIHS'nin “Adil yargılanma hakkı” başlıklı 6. maddesi çerçevesinde

³⁵Anayasa Mahkemesi, 2012/69 Esas, 2012/149 Karar, 11.10.2012.

belirlenmesi gereğine işaret edilmiştir.³⁶ 2012 yılına ait bir başka kararda Anayasa Mahkemesi; “Somut başvurunun dayanağını oluşturan makul sürede yargılanma hakkı da yukarıda belirtilen ilkeler uyarınca adil yargılanma hakkının kapsamına dahil olup, ayrıca davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılmasının yargının görevi olduğunu belirten Anayasa’nın 141. maddesinin de, Anayasanın bütünselliği ilkesi gereği, makul sürede yargılanma hakkının değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gerektiği” kanaatini vurgulamıştır.³⁷

Anayasa Mahkemesi makul sürede yargılanma hakkının amacını, tarafların uzun sürecek bir yargılamadan dolayı maruz kalacakları maddi ve manevi baskıdan korunması ve uyuşmazlığın çözümünde gereken özeni göstermek suretiyle hukuka olan inancın korunması arasında denge kurmak gereğine işaret ederek tarif etmiştir. Buna göre Anayasa Mahkemesinin görüşü, yargılama süresinin makul olup olmadığının her bir başvuru açısından münferiden değerlendirilmesi gerektiği yönündedir.³⁸ Makul süreye ilişkin Anayasa Mahkemesi kararları ayrıntılı olarak başka bölüm başlığı altında ele alınmaktadır.

2.1.2. Türk Usul Hukukunda Makul Sürede Yargılanma Hakkı

Davaların uzamasına ilişkin şikâyetleri ortadan kaldırmak için hemen her dönemde “Adalet Reformu” adı altında bir tedbirler paketi ortaya konulmuş ve sorunun bu şekilde çözümlenmesi düşünülmüştür. Bunun için de usul kanunlarında yapılacak değişikliklerden çare beklenmiştir. Bu yaklaşım tarzı, uzun süren yargılamalara ilişkin sorunları tamamen çözmeye yeterli değildir.³⁹

Ceza ve hukuk yargılamasına ilişkin usul yasalarında, davaların süratle sonuçlandırılmasını amaçlayan hükümler yer almaktadır. Yakın geçmişte usul yasalarında zaman zaman yapılan değişikliklerle davaların makul sürede

³⁶ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No 2012/13, 02.07.2013, p. 38.

³⁷ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 39.

³⁸ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 40.

³⁹ Kenan Özdemir, “Adil Yargılanma Hakkı ve Makul Süre”, **Adalet Bakanlığı Adalet Dergisi**, Sayı 1, Ekim 1999, ss. 71-93, s. 82.

sonuçlandırılmasına yönelik etkin önlemler alınması amaçlanmıştır. Örneğin bir dönem, ceza yargılamalarında tutuklu yargılanan sanıkların mağduriyetine sebep olması karşısında, 1412 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda değişiklik yapan Kanunla⁴⁰, ceza yargılamasının hızlandırılmasına yönelik bir önlem olarak tutukluluk süresine tavan getirilmiştir. Söz konusu Kanunun 7. maddesinde, hazırlık soruşturmasının 6 ay içinde bitirilerek dava açılması ve davanın da ilke olarak 2 yıl içinde sonuçlandırılması düzenlenmiştir. Tutuklama süresinin sınırlandırılmasına ilişkin mevzu düzenlemelerin ikili bir işlevi vardır. Birincisi tutuklamanın geçici bir koruma tedbiri olma vasfını vurgulamasıdır. İkincisi de yargılama süresinin uzamasına gerekçe oluşturma potansiyelini bertaraf etme işlevidir. Bu nedenle tutuklama süresini sınırlandırılması, yargılama süresinin kısaltılmasıyla bağlantılı kabul edilmektedir.

3005 sayılı Meşhud Suçların Muhakeme Usulü Kanununun 9. maddesinin 2. fıkrası “Mahkemece duruşmanın bir celsede bitirilmesi lazımdır” hükmünü içermekte idi, aynı fıkranın 2. cümlesinde bu ilkedan ayrılmanın mümkün olduğu belirtilmektedir.⁴¹ Uygulamada ise bir ceza davasının tek celsede bitirilmesi hemen hemen hiç mümkün olmamıştır.

Yürürlükte bulunan 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun 190. maddesinin 1. fıkrasında; “Duruşmaya ara verilmeksizin devam edilerek hüküm verilir. Ancak zorunlu hallerde davanın makul sürede sonuçlandırılmasını olanaklı kılacak surette duruşmaya ara verilebilir.” denilmektedir.⁴² Bu hükümle duruşmaya ara verilmeksizin yargı mercilerinin hüküm verme sorumluluğu düzenlenmesine karşılık uygulamada ikinci cümledeki duruşmaya ara verilmesini gerektiren zorunlu haller, yasa hükmünde belirtilenin aksine makul süre şartı gözetilmeksizin gerçekleşmektedir.

⁴⁰ 3842 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Tarih 01.12.1992, Sayı 21422.

⁴¹ 3005 Sayılı Meşhud Suçların Muhakeme Usulü Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Tarih 13.06.1936, Sayı 3329.

⁴² 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 17.12.2004, Sayı 25673.

Hukuk davalarına uygulanacak usul kurallarını düzenleyen 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 30. maddesi de makul sürede yargılamayı düzenlemektedir.⁴³ “Usul Ekonomisi” başlıklı 30. maddeye göre; “Hâkim, yargılamanın makul süre içinde ve düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider -yapılmamasını sağlamakla yükümlüdür.” Bu düzenlemede de “makul süre” soyut bir kavram olarak kullanılmıştır. Yargılamada gecikmenin önlenmesine yönelik 291. maddenin 3. fıkrası ve 42. maddenin 2. fıkrası gibi başka usul hükümleri de mevcuttur. Bununla birlikte Hukuk Muhakemeleri Kanununda makul süre terimine ilişkin açıklayıcı bir hükme ya da tanıma yer verilmemiştir.

2.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Makul Sürede Yargılanma Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde makul sürede yargılanma hakkı, “adil yargılanma hakkı” başlıklı 6. maddenin 1. fıkrasında düzenlenmiştir. 6. madde, bir ülkenin anayasal değerleriyle birlikte maddi hukuku ve usul hukukunu şekillendiren temel bir normu temsil eder. Makul sürede yargılanma hakkının dayanağı olan AİHS’nin 6. maddesinin ilk cümlesinin içeriği,

“Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir...” şeklindedir.

Belirtilen hükümde “makul” kelimesi ile ifade edilmek istenen husus, hukukun temelinde yer alan sosyal bakımdan kabul edilebilir davranışların sınırındır.⁴⁴

⁴³ 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 04.02.2011, Sayı 27836.

⁴⁴ Feyyaz Gölcüklü, “Yargılama Makamları Önünde Makul Süre”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Yıl 1995, ss. 10-13, s. 10.

Bu hükmün öncelikle mahkemenin zaman bakımında yetkisi kurallarına göre ele alınması gerekmektedir. Kural olarak AİHM'nin zaman bakımından yetkisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Protokollerinin yürürlüğe girmesiyle başlar. Uluslararası hukuka göre de antlaşmalar geriye yürümez. Bu nedenle AİHS'nin yürürlüğe girmesinden önce meydana gelen olayların konu olduğu ihtilaflar bakımından açılacak davalar zaman bakımından yetkisizlik nedeniyle reddedilir. Ancak bu kuralın AİHS bakımından temel bir istisnası vardır. Sözleşme hükmünün çiğnenmesinin temadi -sürekli- olması durumunda zaman bakımından yetkisizlik durumu oluşmaz.⁴⁵“Sürekli ihlal” mahiyetindeki durumlar Mahkemenin zaman bakımından yetkisi kapsamında kabul edilmektedir. Buna göre 6. maddenin 1. fıkrasının ihlali iddiasıyla, Sözleşmenin yürürlüğünden önce gerçekleşmiş olan makul sürede yargılama uyumsuzlukları koruma altında kabul edilebilir.

Makul sürede yargılanma hakkının tanınması, aynı zamanda etkili başvuru hakkının bir gereği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Etkili başvuru hakkı çerçevesindeki makul süre şartı, mahkemeye başvuran herhangi bir kişinin davasına ilişkin son kararın makul süre içinde verilmesini güvence altına alan bir şarttır. Bu nedenle adil yargılanma hakkı ile etkili başvuru hakkı birbiriyle doğrudan ilişkilidir.

2.2.1. Makul Sürede Yargılanma Hakkı ile Etkili Başvuru Hakkı Arasındaki İlişki

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde düzenlenen, hak ve özgürlüklerin etkin bir şekilde korunmasını sağlayan diğer bir usule ilişkin hak, etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkıdır. 2000 yılında AİHM'nin Polonya aleyhinde açılan dava sonucunda verdiği karara⁴⁶ göre devletler yargılama süresinin uzunluğu şikayetlerini inceleyebilecek bir merci tesis etmekle yükümlüdür. Böyle bir organın olmaması durumunda makul süre incelemesi AİHM tarafından

⁴⁵ ECHR, De Becker v. Belgium, Application No. 214/56, 27.03.1962, p. 8; ECHR, X v. Belgium, Application No. 8701/79, 03.12.1979, s. 251. ; ECHR, Loizidou v. Turkey, Application No. 15318/89, 18.12.1996, p. 47.

⁴⁶ ECHR, Kudla v. Poland, Application No. 30210/96, 26.10.2000, p. 160.

yapılmasa bile Sözleşmenin 13. maddesi ihlal edilmiş olarak değerlendirilebilmektedir.⁴⁷

AİHS'nin 13. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkına ilişkin hüküm şöyledir:

“Etkili başvuru hakkı Bu Sözleşme’de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.”

Bu hükme göre Sözleşmeyle düzenlenmiş bulunan bir hak veya özgürlüğünün ihlal edildiğini iddia eden herkes etkili bir başvuru yoluna müracaat etme hakkına sahiptir. Bu madde ile Sözleşmede düzenlenen hak ve özgürlüğüne müdahale edildiğinin iddia eden bireylere “başvuru hakkı” tanınmıştır.

6. maddede düzenlenen makul sürede yargılanma hakkından farklı olarak etkili başvuruda bulunma hakkı yargısal olma vasfı aranmadan genel anlamda ulusal bir makama başvurulmasını öngörmektedir. İdari bir makama başvurulması imkanı bulunup bulunmaması 13. maddenin koruması kapsamındadır. 13. maddenin getirilme nedeni, çeşitli ülkelerde temel hak ihlallerini inceleme ve yargılama yetkisine sahip yargı organlarından başka, çeşitli bağımsız idari otoritelerin kurulmuş olmasıdır. Böylece, 13. madde aracılığıyla, Sözleşmeye taraf devletlere bu hükümden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirme yöntemi konusunda, düzeltmenin hangi yolla yapılacağına karar verme yetkisi bakımından bir takdir yetkisi verilmiş olmaktadır. Bununla birlikte madde, Sözleşme uyarınca “savunulabilir bir şikâyet” in esasını araştırarak ve uygun bir çözüm sağlayabilecek bir iç hukuksal başvuru yolunun açıkça öngörülmesini gerektirmektedir.⁴⁸

⁴⁷ Rıza Türmen, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma Hakkı”, Türkiye Barolar Birliği İHAUM Sempozyumu, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Adli Yargı**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No. 72-İHAUM Yayını 4, Ankara, Aralık 2004, s. 43.

⁴⁸ **Hüseyin Turan**, a.g.m., s. 70.

Temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesinde birincil yükümlülüğün taraf devletlerin üzerinde olması ilkesinden hareketle, sözleşmenin öngördüğü denetim sistemi de ikincil nitelikte kabul edilmektedir. 13. maddenin getiriliş amacı da bu doğrultuda değerlendirilmelidir. AİHS kapsamında düzenlenen temel hak ve özgürlüklerin öncelikle yerel merciler tarafından incelenip düzeltilmesi ve karara bağlanması esastır. 13. maddeyle ilgili bir kararında Mahkeme, madde hükmünün Sözleşmede öngörülen hak ve özgürlüklerin kullanılması, iç hukuk düzeyinde güvence altına alınmasının sağlanması işlevinde bulunduğunu vurgulamıştır. 13. madde ulusal düzeyde herhangi bir hukuksal başvuru yolunun sağlanmasını temin etmektedir Buna göre maddenin koruma kapsamı makul sürede yargılanma maddesinden farklı olarak, Sözleşmedeki tüm hakların korunmasına ilişkindir. Ancak ulusal mevzuatta hukuk yolları tanınmış olduğu halde bireyin ulusal makamlar önünde şikayet hakkının kullanılmamış olması ya da kullanılmasının engellenmemiş olması durumunda 13. maddenin ihlali iddiası kabul görmemektedir.

Adil yargılanma hakkına ilişkin hüküm bağımsız bir düzenleme olduğu halde, AİHM içtihadında bir dönem boyunca etkili başvuru hakkı düzenlemesi bağımsız bir hüküm formunda değerlendirilmemiştir. Bu dönemde 13. maddenin ihlali ancak başka bir maddenin ihlali iddiasına bağlı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹ AİHM'nin bu doğrultudaki içtihadı *Klass/Almanya* kararından itibaren değişmiştir.⁵⁰ Bu karardan itibaren Mahkeme, 13. maddenin uygulanabilmesini, Sözleşmedeki haklardan birinin ihlal edildiği önkoşuluna bağlı görmemiştir. 13. maddenin uygulanabilmesi için Sözleşmedeki haklardan birinin ihlali iddiasının ileri sürülmüş olması yeterlidir.⁵¹

AİHM'nin makul sürede yargılanma hakkıyla ilişkilendirdiği 13. maddenin uygulama alanına ilişkin içtihadı da değişmiştir. Belirli bir dönem süresince 13. madde ile 6. maddenin 1. fıkrası, aynı davada ele alındığında, 6. maddenin ihlal edildiğinin tespiti yapılmış ise, ayrıca olayda 13. maddenin davalı devlet

⁴⁹ ECHR, Swedish Engine Drivers' Union v. Sweden, Application No. 5614/72, 06.02.1976, p. 50.

⁵⁰ ECHR, Klass and Others v. Germany, Application No. 5029/71, 06.09.1978, p. 64.

⁵¹ Yasemin Özdek, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Deleme Merkezi, Ankara, Mart 2004, s. 282.

tarafından yerine getirilip getirilmediği incelenmeye gerek görülmemektedir.⁵² *Kudla/Polonya* kararında AİHM, 6. madde bakımından ihlal kararı verirken 13. madde bakımından da inceleme yapmıştır.⁵³ Böylece Mahkeme, 6. maddenin daha kapsayıcı ve güvenceli bir düzenleme olduğu gerekçesiyle makul süreden ihlal tespit ettiğinde, aynı uyumsuzluk konusu olaylar bakımından ayrıca 13. madde bakımından inceleme yapmaya gerek bulunmayacağı ilkesinden ayrılmıştır.

Türkiye aleyhinde açılan davalarda AİHM Sözleşmenin 6. maddesinin 1. fıkrası ile birlikte 13. maddesinin de davalı devlet tarafından ihlal edildiğine karar vermiştir.⁵⁴ Mahkeme makul sürede yargılanmadığını iddia eden kişilerin bu hak ihlallerinin giderilmesini sağlayacak iç hukukta başvurabilecekleri etkili bir makam ve usul bulunmamakta ise, Sözleşmenin 6. maddesinin 1. fıkrasındaki makul sürede yargılamanın yapılmadığı hükmü ile birlikte 13. maddenin de ihlal edilmiş olduğuna karar vermektedir.⁵⁵

2.2.2. Tutuklulukta Makul Süre ile Yargılamada Makul Süre Arasındaki İlişki

Makul süre kavramı sadece yargılamaların sonuçlandırılması hususunda değil, ceza yargılamasında başvurulabilen bir güvenlik tedbiri olan tutukluluk müessesesinde de kullanılmaktadır. Tutuklulukta makul süre olarak ifade edilen bu ikinci kullanım şekli ile yargılamadaki makul sürenin kullanımı arasındaki ayrımı ortaya koymak amacıyla ikisini karşılaştırarak değerlendirmek gerekir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde iki farklı hükümde “makul süre” kavramı kullanılmıştır. Bunlardan biri adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. madde 1. fıkrası iken, bir diğeri de özgürlük ve güvenlik hakkını düzenleyen 5. maddenin 3. fıkrasıdır. Sözleşmenin 5. maddesinin 3. fıkrası; “...yakalanan ve tevkif edilen herkesin hemen bir hakim veya adli görevi yapmaya kanunen

⁵² **Sibel İncoğlu**, a.g.e., s. 266.

⁵³ ECHR, *Kudla v. Poland*, Application No. 30210/96, 26.10.2000, p. 148-149.

⁵⁴ ECHR, *Tendik and Others v. Turkey*, Application No. 23188/02, 22.12.2005, p. 31, p. 39; ECHR, *Demirbaş and Others v. Turkey*, Application No. 50973/06, 8672/07, 8722/07, 09.12.2008, p. 102, p. 108.

⁵⁵ **Sibel İncoğlu**, a.g.m.,s. 376; **HüseyinTuran**,a.g.m., s. 72.

mezun kılınmış diğer bir memur huzuruna çıkarılması lazım ve makul bir süre içinde muhakeme edilmeye yahut adli takibatla serbest bırakılmaya hakkı vardır...” hükmünü barındırmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesinin 1. fıkrasında ise “Her şahıs gerek medeni hak ve vecibeleri ile ilgili nizalar gerek cezai sahada kendisine karşı serdedilen bir isnadın esası hakkında, karar verecek olan kanuni, müstakil ve tarafsız bir mahkeme tarafından davasının makul bir süre içinde hakkaniyete uygun aleni surette dinlenilmesini isteme hakkına sahiptir” denilmektedir. Sözü geçen iki hüküm, düzenledikleri haklar itibariyle birbirinden bağımsızdır. Bu nedenle iki düzenlemede de geçen makul süre kavramlarının farklı işlevlere sahip olduğunu vurgulamak gerekir.

Ülkemizde gerek yargılamada makul süre, gerekse tutuklulukta makul süre yönünden yüksek oranda hukuksal ihtilaflar mevcuttur. Tutuklulukta makul süreye ilişkin sorunlar da yargılamada makul süreye ilişkin sorunlar kadar bireysel hak ihlallerine meydan verebilmektedir. Tutuklulukta geçen süreler bazen iddianamenin düzenlenmesi ve sanıkların hakim karşısına çıkarılması sürecindeki sorunlar nedeniyle verilebilecek tavan cezaların süresinin aşılması biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Hükmen tutukluluğun söz konusu olduğu bazı davalarda ise sanıkların sırf tahliye olabilmek için, aleyhlerindeki hükümlülük kararını temyiz etmekten vazgeçtikleri görülmektedir.⁵⁶

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesindeki makul süre kavramı, hukuksal, cezai ve idari yargılama hukuku uyuşmazlıklarını ilgilendirmektedir. Buna karşın 5. maddedeki makul süre kavramı ise yakalama ve tutuklama gibi güvenlik tedbirleri aracılığıyla kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının kısıtlanmasını ilgilendirmektedir. İki düzenleme arasındaki bir başka ayırt edici husus, 6. maddeye dayanılarak bireysel başvurunun yargılamanın tüm taraflarınca yapılabilmesine karşın; 5. maddeye dayandırılan bireysel başvurunun sadece ceza yargılanmasında suç isnat edilen tarafça yapılabilmesidir. 6. maddenin ceza davalarına ilişkin olarak işletildiği durumlarda amaç, sanık bakımından gerçekleşen hukuksal belirsizlik sürecinin mümkün olan en kısa sürede sonlandırılmasıdır.⁵⁷

⁵⁶ Mustafa Tarık Şentuna, a.g.m., s. 236.

⁵⁷ ECHR, Stögmüller v. Austria, Application No. 160262, 10.11.1969, p. 5.

6. maddedeki düzenleme daha geniş bir çerçevede ele alınmış olup kişi tutuklu olsa da olmasa da devam eden yargılamanın hızlandırılması amacını taşımaktadır. Oysa 5. maddeye göre hangi nedenle yakalanmış ya da tutuklanmış bulunursa bulunsun, yargılama sırasında tutukluluk halinin makul sürede içinde kalması, başka bir deyişle tutukluluk süresinin makul süre niteliğini kaybetmesi durumunda sanığın tutukluluk haline son verilmesini ya da uygun teminat karşılığı serbest bırakılmasını sağlamayı öngörmektedir.⁵⁸

Belirttiğimiz ayırt edici hususlara göre 6. madde yargılamayı hızlandırmayı, 5. madde ise tutukluluk süresini kısaltmayı öngörmektedir. Kural olarak 6. maddedeki makul süre, kamu davasının açılması ile hüküm arasında geçen süreyi kapsamaktadır. Ancak kamu davasının zamanaşımı nedeniyle düşmesi ya da uzun süren soruşturma aşamasının takipsizlik kararıyla sonuçlanmış olması durumunda da makul süreden ihlal davası açılabilir. Sonuç itibarıyla 6. maddenin ihlal edilmediği durumlarda 5. madde ihlali gündeme gelebilmektedir.⁵⁹ 5. maddenin 3. fıkrası bakımından makul süreyi değerlendirmede, ulusal adli mercilerin sanığın tutuklanması ve tutukluluk halinin devamını meşru kılmak amacıyla gösterdiği nedenler ile kişinin tahliye istemlerine dayanak olarak ileri sürdüğü gerekçeler esas alınacaktır. Bu bağlamda 6. madde için söylediğimiz gibi 5. madde bakımından da her bir uyumsuzluk bakımından somut koşulların ayrı ayrı değerlendirileceği kabul edilmektedir. Tutuklulukta makul süre ile yargılamada makul sürenin bir başka ortak özelliği ise her ikisinin de masumiyet karinesinin uzantısı olarak değerlendirilmesidir.⁶⁰

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tutukluluk durumu için geçerli olan makul süreyi 1968 yılında Almanya aleyhinde açılmış dava sonucunda verdiği kararlarda⁶¹ değerlendirmiştir. Söz konusu kararlarda, sanık hangi nedenle tutuklanmış olursa olsun yargılama sırasında tutukluluk halinin makul süre içinde kalması yani sürenin makul niteliğini kaybettiği anda sanığın tutukluluk

⁵⁸ Feyyaz Gölcüklü, “Yargılama Makamları Önünde Makul Süre”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 1995, ss. 10-13, s. 11.

⁵⁹ Hüseyin Turan, a.g.m., s. 53.

⁶⁰ Hüseyin Turan, a.g.m., s. 53-54.

⁶¹ ECHR, Wemhoff v. Germany, Application No. 2122/64, 25.04.1968, s. 18-19.

haline son verilerek, kendisinin gerekliyse güvence karşılığı serbest bırakılması gereğine vurgu yapılmıştır.⁶² 5. maddenin düzenlediği kişi özgürlüğü ve güvenliği bakımından hükmün önemi tutuklama tedbirinin kötüye kullanılmasını önleme işlevinde olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca AİHM'nin Wemhoff kararından itibaren oluşan içtihadına göre, makul sürenin hesaplanmasında 6. maddenin 1. fıkrasından farklı olarak 5. maddenin 3. fıkrası kapsamında ölçümlenecek olan zaman dilimi, kişinin beden özgürlüğünün fiilen kısıtlandığı tarihte başlayacaktır. Hükmün tutuklamanın başladığı ilk derece mahkemesi kararına kadarki süreç 5. madde çerçevesinde, derece mahkemesinin kararından sonra devam eden tutukluluk durumu ise 6. madde çerçevesinde değerlendirilecektir. Temyiz aşamasına gelindiğinde, makul sürenin aşılması nedeniyle mahkumiyet kararı sonrası tutukluluk halinin uzunluğundan şikayetçi olmak için gerekçesi bulunan bireyler, 5. maddenin 3. fıkrasından yararlanamasa dahi 6. maddenin 1. fıkrasındaki “makul süre”ye uyulmadığı gerekçesiyle başvuruda bulunabileceklerdir.⁶³

İstisnai hallerde tutuklu sanığın yargılanmasında bu iki hükmün getirdiği güvence birlikte yer alabilmektedir. Dolayısıyla tutuklu yargılamalar bakımından mahkemelerin makul sürede yargılama ilkesini gerçekleştirmeye yönelik özel bir gayret göstermesi gerekmektedir.⁶⁴ Bu durumda tutukluluk sürelerinin hesabında derece mahkemesi tarafından hüküm verilmeye kadar geçen süre dikkate alınmalı, buna karşın hükmün verilmesinden sonra tutuklu sanığın hükmün tutuklu hale gelmesi nedeniyle temyizde ya da istinafta geçen süre hesaba katılmamalıdır. Çünkü hakkında mahkumiyet hükmü kurulan sanığın atılı suçu işlediği sabit görüldüğünde bu aşamadan sonra tutukluluğun dayanağı, derece mahkemesinin tefhim ya da tebliğ edilen mahkumiyet hükmü olmaktadır.⁶⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de AİHS'nin 5. maddesinin uygulamasına ilişkin olarak verdiği kararlarda tutuklulukla ilgili makul süreyi

⁶² Battal Yılmaz, “AİHS 5/3. madde ile 6/1. maddesindeki Makul Süreler”, **Adalet Bakanlığı Adalet Dergisi**, Sayı 1, Ekim 1999, ss. 139-143, s. 142.

⁶³ ECHR, Wemhoff v. Germany, Application No. 2122/64, 25.04.1968, s. 19-20.

⁶⁴ **Sibel İnceoğlu**, a.g.m., s. 277.

⁶⁵ Ergin Ergül, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Yolunun Anatomisi**, Temmuz 2015, s. 168.

hesaplarken, ilk derece mahkemesinin mahkumiyet hükmünden sonra geçen süreyi hariç bırakmaktadır.⁶⁶

3. Bireysel Başvuruda Makul Sürenin Ölçütleri

İşlevsel olarak yargılamada makul sürenin aşılmasını tanımlamak gerekirse, yargılama usulü ve anayasa normlarına göre davacı, davalı, sanık, mağdur ya da katılan ile tanıkların hakları göz önüne alınarak, ceza ve hukuk sistemlerinin gerektirdiği zorunlu süreyi aşan usul gecikmesi olarak ifade edilebilir. Buna göre süreyi etkileyen faktörlerin çeşitli kaynakları olabilmektedir. Bunlar, yargılamanın taraflarından, iş yüküne bağlı olarak mahkemeden, davanın özelliklerinden, adalet sistemindeki yapısal sorunlardan, yargılama usulünün niteliklerinden kaynaklanan geciktirici faktörler olabilir.⁶⁷

Davaların makul sürede bitirilmesi, ceza hukukunda suçsuzluk karinesi, kişi özgürlüğü ve kendini savunma hakkıyla doğrudan ilişkilidir. Genel anlamda ise davaların makul sürede sonuçlanması, yargı yolunun etkin hak arama mekanizması olarak kabul edilmesinin ön şartıdır. Gerek hukuk yargılamasında, gerekse ceza yargılamasında yargılama sürecinin uzaması durumunda, tarafların ve tanıkların hafızalarının zayıflaması, bazı tanıkların bulunamaması ya da ölmesi gibi durumlarla karşılaşılması sonucunu getirebilir. Tanık bilgilerine ulaşılması, kişilerin kendini savunmasının bozulması gibi olasılıklar zaman geçtikçe daha yüksek düzeye ulaşabilmektedir. Bu bakımdan, makul sürede yargılamanın sonuçlanması taraf olan bireylerin hakları ile birlikte adalete erişme inancını desteklediği için kamu yararının korunmasına da hizmet etmektedir.

Yargılamayı uzatan tüm bu hususlar AİHM tarafından 6. madde çerçevesinde geliştirdiği içtihat hukukuyla birlikte belirli prensipler doğrultusunda değerlendirilmektedir. Gerek AİHS hükmünün, gerekse AİHM içtihat hukukunun yön vermesiyle makul süre kavramı daha somut bir çerçeveye oturtulmuş ve belirlenebilir sınırlara sahip kılınmıştır.

⁶⁶ Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 2011/1-51 Esas, 2011/42 Karar, 12.04.2011.

⁶⁷ Mustafa Tören Yücel, “Ceza Yargılaması: Makul Süre, Verimlilik ve Etkinlik”, **Yargıtay Dergisi**, Cilt 20, Sayı 1-2, Ocak-Nisan 1994, ss. 67-79, s. 70.

3.1. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Makul Sürenin Ölçütleri

Makul sürenin tespit edilmesinde başvurulabilecek ölçütler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından belirlenmiştir. Belirlenen bu ölçütlere göre yargılamanın makul sürede yapılıp yapılmadığı tespit edilmektedir.⁶⁸ Yargılama süresinin makul süreyi aşıp aşmadığının kararlaştırılabilmesi için öncelikle sürenin başladığı ve sürenin sonlandığı tarihlerin belirlenmesi gerekmektedir ki yargılama hukukunun türüne göre bu tarihlerin belirlenme biçimi değişmektedir.

AİHM'nin göreve başladığı dönemde, 6. maddede düzenlenen makul sürenin ihlaline ilişkin uyuşmazlıklar, mevcut dava yükü içinde yüksek bir oranda gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte 6. maddenin ihlal edildiği iddiasıyla açılan belirli sayıdaki davalarla⁶⁹ makul süre ölçütlerine ilişkin temel bazı prensipler gelişmeye başlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren makul süreli yargılama mahkeme gündemine daha sık gelmeye başlamıştır. 1993 yılında İtalya aleyhinde makul süreden açılan davaların sayısı, toplam dava sayısının dörtte birini oluşturmuştur. 2012 yılına ait istatistiklere göre AİHM'de görülen toplam davaları halen dörtte biri makul süreyle ilgilidir.⁷⁰

AİHM içtihat hukukuna göre makul süreyle ilgili değerlendirmenin iki aşamada yapılması gerekmektedir. Birinci aşama yargılama süresinin başlangıç ve bitiş tarihlerinin belirlenmesidir. İkinci aşama hesaplanmış olan sürenin “makul süre” olarak kabul edilip edilmeyeceğine karar verilmesidir.

3.1.1. Yargılama Süresinin Hesaplanması

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde makul sürenin başlangıcı ve sonlanmasına ilişkin usuller, iç hukuktan farklı olarak yargı kollarına göre

⁶⁸ ECHR, Frydender v. France, Application No. 30979/96, 27.06.2000, p. 43; ECHR, Comingersoll S.A. v. Portugal, Application No. 35382/97, 06.04.2000, p. 19; ECHR, Silva Pontes v. Portugal, Application No. 14940/89, 23.03.1994, p. 39.

⁶⁹ ECHR, Neumeister v. Austria, Application No. 1936/63, 27.06.1968, p. 20-21; ECHR, Ringeisen v. Austria, Application No. 2614/65, 16.07.1971, p. 110; ECHR, König v. Germany, Application No. 6232/73, 28.06.1978, p. 99.

⁷⁰ **Martin Kuijer**, a.g.m., s. 780.

ayrılarak değil, medeni haklara ilişkin uyuşmazlıklar ve suç isnadına dayalı uyuşmazlıklar ayrımına göre düzenlenmiştir. Bunun nedeni 6. maddede olduğu gibi Sözleşme genelinde “medeni haklar” ve “suç isnadından doğan” haklar ayrımının yapılmasıdır. 6. maddenin 1. fıkrası “...medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek...” ifadesinde söz konusu ayrımı yapmaktadır.

Sözleşmedeki ayırmadan hareketle ilk olarak cezai uyuşmazlıklar konusundaki makul sürenin başlangıcını hesaplama ilkelerini esas almak gerekir. Ceza yargılamasında başlangıç zamanı AİHM kararlarında bireyin suç isnadına muhatap olduğu an olarak belirlenmiştir. Bunun anlamı yargılamayı yapan ya da yapmakta olan mahkemede davanın açılma tarihini esas almak değildir. Suçlamaya muhatap olma durumu davanın açılmasından önce gerçekleşmişse yargılama süresi bu andan itibaren başlamış sayılacaktır.⁷¹ Bu yargılama öncesinde kişiye suç işlediği iddiasının yetkili makamlar tarafından bildirilme anı ya da isnattan ilk olarak etkilendiği an olan gözaltı, yakalama, arama gibi tedbirlerin uygulanma anı olabilir. Buna göre soruşturma evresi makul süre hesaplamasına dahil edilmelidir. Savcılık makamı tarafından soruşturma evresinin haklı neden bulunmaksızın uzatılması veya iddianamenin düzenlenmesinin geciktirilmesi durumlarında da makul sürenin ihlali iddiası ileri sürülebilecektir.⁷² Almanya aleyhindeki bir kararında AİHM, toplam dokuz yıl süren yargılama hakkında makul süreden ihlal kararı verirken, savcılık soruşturmasının tamamlanması ile iddianamenin kabulü arasında geçen on beş aylık süreyi aşırı bir gecikme teşkil etmesi nedeniyle kararının dayanaklarından biri yapmıştır.⁷³ İnsan Hakları Mahkemesi hürriyeti kısıtlayıcı tedbirler içermesi nedeniyle özellikle tutuklu yargılamalarda makul süre yönünden daha fazla özen gösterilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷⁴

⁷¹ ECHR, *Eckle and Eckle v. Germany*, Application No. 8130/78, 15.07.1982, p.73; ECHR, *Foti and Others v. Italy*, Application No. 7604/76, 21.11.1983. p. 52.

⁷² **Hasan Tahsin Gökcan**, a.g.m., s. 835.

⁷³ ECHR, *Metzger v. Germany*, Application No. 37591/97, 31.05.2001, p. 31.

⁷⁴ ECHR, *Abdoella v. the Netherlands*, Application No. 12728/87, 25.11.1992, p. 24.

Medeni hak ve uyuşmazlıklara ilişkin uyuşmazlıklarda makul sürenin başlangıcı için Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine göre esas alınan birden çok tarih bulunmaktadır. Bunların ortak yönü hepsinin iç hukuktaki yetkili mercie başvurulma anı olmasıdır. Ancak bu merci her zaman bir mahkeme olmayabilir. Kural olarak hukuk ve idare mahkemeleri bakımından davanın başlangıç anı yargılamanın başlama zamanı olarak kabul edilmektedir. Ancak eğer iç hukukta mahkemeden önce başvurulacak bir idari merci veya bir itiraz kurulu mevcutsa, başlangıç anı bu idari merci ya da itiraz kuruluna başvurulma tarihi olacaktır.⁷⁵ Ayrıca prensip olarak davanın açılma zamanı, davalı devletin AİHS'ye taraf olma tarihinden önce gerçekleşmişse, taraf olma tarihi başlangıç kabul edilir. Ancak bu tarihteki yargılama sürecinin durumu ve gelişimini de hesaba katarak yargılamanın başlangıç tarihine ilişkin değerlendirme yapılabilir.⁷⁶

Yargılamanın sonlanma zamanı AİHM yargılamasında davanın bitip son yargı yolunun da tüketilmiş olduğu aşamadır. Ceza yargılamasında hükmün infazı aşamasına gelindiğinde, hukuk yargılamasında hükmün icrası safhasına gelindiğinde yargılamanın bitmiş olduğu kabul edilmektedir. Yunanistan aleyhinde karara bağlanan bir uyuşmazlıkta, Mahkeme kesinleşmiş bir yargı kararının icrasını adil yargılanma hakkının ayrılmaz bir parçası olarak nitelmiştir.⁷⁷ Buna karşın bazı uyuşmazlıklarda derece mahkemesi kararının icra safhasında sürünceme meydana gelmesini makul süreden değil, mahkemeye erişim hakkından ihlal olarak değerlendirmiştir.⁷⁸ AİHM idare aleyhine açılan davalarda mahkeme kararının icra safhasında sürüncemede kalması durumunu makul sürede yargılanma hakkı yönünden incelemektedir.⁷⁹ Bu bağlamda diyebiliriz ki mahkeme içtihatlarında idari yargı ve hukuk yargısı ayrımı yapılmaktadır. Eğer uyuşmazlık kişiler arası ise icra süreci mahkemeye erişim kapsamında; uyuşmazlık konusu idare ile kişiler arasında geçiyorsa icra süreci makul sürede yargılanma hakkı bakımından değerlendirilmektedir.⁸⁰

⁷⁵ **Hasan Tahsin Gökcan**, a.g.m., s. 832.

⁷⁶ ECHR, Proszak v. Poland, Application No. 25056/84, 16.12.1997, p. 30-31.

⁷⁷ ECHR, Hornsby v. Greece, Application No. 18357/91, 19.03.1997, p. 40.

⁷⁸ ECHR, Hasanov v. Azerbaijan, Application No. 50757/07, 22.04.2010, p. 35.

⁷⁹ ECHR, Pashov and Others v. Bulgaria, Application No. 20875/07, 05.02.2013, p. 58-59; ECHR, Silva Pontes v. Portugal, Application No. 14940/89, 23.03.1994, p. 35-36.

⁸⁰ **Hasan Tahsin Gökcan**, a.g.m., s. 834.

Son olarak AİHM'nin ulusal düzeydeki bir yargı yolu olan Anayasa Mahkemesine yapılan müracaatları da yargılama süresi kapsamında değerlendirdiği belirtilmelidir. Mahkeme içtihadına göre, derdest bir dava devam ederken, ulusal bir yargı mercii olan Anayasa Mahkemesine başvuru yapılmışsa, Anayasa Mahkemesinde geçen zaman dilimi de yargılama süresinin hesaplamasına dahil edilir.⁸¹ Ancak söz konusu kararlara konu olan Anayasa Mahkemesi başvurularının bireysel başvuru olmadığını vurgulamak gereklidir. Buna karşın AB Adalet Divanına taşınan uyuşmazlıkların çözümü için beklenen süre, AİHS'deki 6. maddeye göre hesaplanacak yargılama süresine eklenmez.⁸²

3.1.2. Hesaplanan Yargılama Süresinin “Makul Süre” Olup Olmadığına Karar Verilmesi

AİHM'nin makul süreye ilişkin değerlendirmesinde ikinci aşama başlangıç ve sonlanma zamanı tespit edilen yargılamanın makul süreyi aşıp aşmadığına karar verilmesidir. Makul süreye ilişkin değerlendirme her davanın özelliklerine göre yapılacak incelemeye dayanır.⁸³ AİHM kararlarında başlıca dört ölçüte başvurulmuştur.⁸⁴ Bu dört ölçütten hiçbirisi tek başına belirleyici kılınmamıştır. Her bir ölçüt ayrı ayrı ele alınmakta ve hepsinin toplam etkisi değerlendirilmektedir. Bu aşamada değerlendirmeye esas alınan kriterler, davanın karmaşıklığı, başvurucunun tutumu, ulusal yargı mercilerinin tutumu ve yargılamayı hızlandırmayı gerektiren geçerli bir neden olup olmadığı şeklinde Mahkemenin içtihat hukukuyla belirlenmiştir.⁸⁵

⁸¹ ECHR, Sramek v. Austria, Application No. 8790/79, 22.10.1984, p. 36; ECHR, Ruiz-Mateos v. Spain, Application No. 12952/87, 22.06.1993, p. 35-36.

⁸² ECHR, Pafitis v. Greece, Application No. 20323/92, 26.02.1998, p. 95.

⁸³ ECHR, Abdoella v. the Netherlands, Application No. 12728/87, 25.11.1992, p. 20; ECHR, Bunkate v. The Netherlands, Application No. 13645/88, 26.05.1993, p. 22.

⁸⁴ ECHR, Frydlender v. France, Application No. 30979/96, 27.06.2000, p. 43; ECHR; ECHR, Comingersoll S.A. v. Portugal, Application No. 35382/97, 06.04.2000, p. 19; ECHR, Silva Pontes v. Portugal, Application No. 14940/89, 23.03.1994, p. 39.

⁸⁵ Frédéric Edel, **The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights**, Human Rights Files No. 16, Council of Europe Publishing, Strazburg 2007, s. 36; **Martin Kuijer**, a.g.m., s. 781-782.

Hesaplanan sürenin makul süre olup olmadığı değerlendirilmesinde esas alınan ölçütlerden biri davanın karmaşıklığıdır. Mahkemenin içtihadına göre, bir davanın karmaşık olarak nitelenmesinde etkili olan faktörler maddi gerçeğe dair olabileceği gibi hukuksal boyutlara ilişkin de olabilir. Bu faktörler arasında dava konusunu oluşturan uyuşmazlığın doğasında barınan meseleler, aleyhinde dava yürütülen kişilerin sayıca çok olması, uluslararası boyutların mevcudiyeti, davada uzman bilirkişilere ihtiyaç bulunması, davanın başka davalarla ilişkili olması, yargılama sürecine üçüncü tarafların müdahalesi sayılabilir. Yargılamanın karmaşıklığını etkileyen ne kadar çok neden varsa, yargılamanın makul süre bakımından değerlendirildiği sınırlar da aynı ölçüde genişlemiş kabul edilmektedir.⁸⁶ Bir davanın karmaşıklığına yol açan bir etmenin bulunduğu tespit edildiği halde, bu etmen tek başına yargılamanın uzamasına neden olmamışsa makul sürenin aşıldığı söylenemez. Ancak davanın karmaşıklığı başka nedenlerle birleştiğinde yargılamanın uzamasına neden olmuşsa davalı devletin sorumluluğu söz konusu olacaktır. Böyle bir durumda davanın karmaşıklığı makul sürenin aşılmasına haklı bir gerekçe oluşturmaktan çıkmıştır. Ancak salt davanın karmaşıklığı nedenleri yargılamanın uzamasında etkili olmuşsa bu takdirde davalı devletin sorumluluğu doğmaz.⁸⁷ Örneğin yaklaşık sekiz yıl süren bir davada AİHM, davanın karmaşıklığı gerekçesiyle makul sürenin aşılmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁸⁸

Başvurucunun kendi tutumundan kaynaklanan nedenler yargılama süresinin uzamasına sebebiyet vermişse, başvurucunun kanunlar tarafından kendisine tanınmış yasal süreleri kullanmaktan dolayı mı yoksa yargılamanın ertelenmesinde sorumluluk taşıyacağı boyutta mı olduğu değerlendirilmelidir. Ceza yargılamasına ilişkin bireysel başvurularda AİHM, yargılamanın hızlı yapılmasında başvurucunun aktif bir rolü veya yükümlülüğü bulunmadığını

⁸⁶ ECHR, *Boddaert v. Belgium*, Application No. 12819/87, 12.10.1992, p. 37; ECHR, *Ferranteli and Santangelo v. Italy*, Application No. 19874/92, 07.08.1996, p. 40.

⁸⁷ **Sibel İnceoğlu**, a.g.m., s. 280.

⁸⁸ Françoise Calvez, **Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights**, CEPEJ Raporu, Strazburg, 6-8 Aralık 2006, s. 25.

değerlendirmiştir.⁸⁹ AİHM içtihadına göre başvuruçunun görevi yargılamanın her aşamasını özenle takip etmekten, davayı uzatma taktikleri kullanmaktan kaçınmak ve dava sürecini hızlandırmaya yönelik yerel yargı mercilerince atılan adımlardan faydalanmaktan ibarettir.⁹⁰ Dolayısıyla tarafların davayı takip yükümlülüğü mahkemenin davayı gerekli süratle yürütmesi yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır.⁹¹

Yerel yargı mercilerinin tutumu, makul süre değerlendirmesinde esas alınan üçüncü ölçüttür. Başvuruçunun aksine, mahkemeler için yargılama sürecinde yargıcın kendisi ya da yargılamada rol alan diğer kişi ve kurumların gereksiz ertelemelere sebep olacak işlem ve eylemlerden kaçınmasını sağlamak bir yükümlülüktür. Bu anlamda AİHM, dava yargıcının proaktif bir yaklaşımla yargılamayı yönetmesini beklemektedir. Örneğin dava mahkemesinin bir başka mahkemenin karar vermesini beklemek üzere ara kararı vermesinden kaynaklanan ertelemeler, kişi ya da kurumların delil ibraz etmekten kaçınmasına dayalı ertelemeler veya mahkemelerin idari birimlerinin yol açtığı ertelemeler bu kapsamdadır. Ayrıca AİHM davalı devletlerin, ülkelerindeki yargı mercilerinin iş yükünü makul sürenin aşılmasına mazeret olarak göstermesini kabul etmemektedir. Mesela sekiz-dokuz aylık bir sürenin yargılamada hiçbir ilerleme kaydedilmeden geçirilmiş olması durumu, kesinlikle yargı mercilerinin tutumuna mal edilen bir makul süre aşımı unsurudur.⁹²

AİHM içtihadında devlet, uzun süren yargılamalarda kendi idari ve yargısal organlarına yüklenebilecek gecikmelerden sorumlu tutulmaktadır. Devlet bu alanda gerekli dikkat ve özeni göstermek ve süratle hareket etmek zorundadır; aksi halde meydana gelen gecikmeden devletin ihmal ve kusuru nedeniyle sorumlu olduğu sonucuna varılmaktadır.⁹³ Yargılama sırasında hareketsiz geçen her bir dönemi veya erteleme durumunu AİHM birbirinden bağımsız olarak

⁸⁹ ECHR, *Eckle v. Germany*, Application No. 8130/78, 15.07.1982, p. 82; ECHR, *Yağci and Sargin v. Turkey*, Application No. 16419/90 - 16426/90, 08.06.1995, p. 66.

⁹⁰ ECHR, *Union Alimentaria Sanders S.A. v. Spain*, Application No. 11681/85, 07.07.1989, p. 35.

⁹¹ ECHR, *Buccholz v. Germany*, Application No. 7759/77, 06.05.1981, p. 50; ECHR, *Guincho v. Portugal*, Application No. 8990/80, 10.07.1984, p. 32.

⁹² **Martin Kuijer**, a.g.m., s. 782.

⁹³ **Sibel İnceoğlu**, a.g.m., s. 281.

değerlendirmektedir. Adli soruşturma makamlarının ceza davası açılmasını geciktirici tutumu,⁹⁴ davanın bir başka mahkemeye gönderilmesi nedeniyle meydana gelen gecikmeler,⁹⁵ dosya kapsamındaki bir belgenin bir başka mahkemeye gönderilmesinden kaynaklanan ertelemeler ya da hükmün yazılmasındaki gecikmeler,⁹⁶ sanığın hazır bulunduğu duruşmadan sonra kararın açıklanması ya da yetkisizlik itirazının yargılamanın ilerleyen aşamalarında kabul edilmesinden doğan gecikmeler⁹⁷, duruşmaların geniş zaman aralıklarıyla yapılması,⁹⁸ bilirkişi atanmasındaki gecikmeler⁹⁹ devletin sorumlu tutulduğu durumlara örnektir.

Yargılamayı hızlandırmayı gerektiren geçerli bir neden bulunup bulunmadığı hususu da AİHM içtihadındaki makul süre değerlendirmesinde esas alınan bir ölçüttür. Bu kriter AİHM'nin 1992 yılında verdiği bir *X/Fransa* kararında ilk kez yer almıştır.¹⁰⁰ Hemofili hastası olan başvurucu, kan naklinden dolayı HIV virüsü kapmış ve Fransız Adalet Bakanlığına tazminat davası açmıştır. Hastalığı ileri safhada bulunan davacı, yerel mahkemelerdeki yargılama süreci tamamlanamadan ölmüştür. AİHM kararında, yerel yargı mercilerinin, başvurucunun kısa bir ömrü kaldığını nazara alarak yargılamayı hızlandırma yükümlülüğü bulunduğuna hükmetmiştir. Buna göre başvurucunun ölümünün yaklaştığını dikkate alarak yargılamayı hızlandırmak yerel mahkemelerin sorumluluk alanında kabul edilmiştir.¹⁰¹ Aynı sorumluluk, tutuklu olarak devam eden yargılamaları, çocuğun menfaatini korunduğu davaları, işe iade davaları başta olmak üzere iş uyuşmazlıklarını ve fiziksel sakatlıkların gerçekleştiği vakaları da kapsamaktadır.¹⁰² Bu tür özel olayların bulunduğu

⁹⁴ ECHR, *Eckle v. Germany*, Application No. 8130/78, 15.07.1982, p. 92-94.

⁹⁵ ECHR, *Foti and Others v. Italy*, Application No. 7604/76, 21.11.1983, p. 60-77.

⁹⁶ ECHR, *Bunkate v. the Netherlands*, Application 13645/88, 08.07.1991, p. 23.

⁹⁷ ECHR, *Zana v. Turkey*, Application No. 18954/91, 25.11.1997, p. 63.

⁹⁸ ECHR, *Yağci and Sargin v. Turkey*, Application No. 16419/90 - 16426/90, 08.06.1995, p. 68-70.

⁹⁹ ECHR, *Türkiye İş Bankası v. Finland*, Application No. 30013/96, 18.06.2002, p. 17.

¹⁰⁰ ECHR, *X v. France*, Application No. 18020/91, 31.03.1992, p. 47.

¹⁰¹ Nuala Mole/ Catharina Harby, **The Right to a Fair Trial: A Guide to the Implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights**, Council of Europe Human Rights Handbook No. 3, Belçika, Ağustos 2006, s. 30.

¹⁰² **Martin Kuijer**, a.g.m., s. 783.

hukuksal uyuşmazlıklarda, yargılama süresinin iki yıl sürmüş olması bile makul sürenin aşılması olarak değerlendirilmektedir. Çünkü AİHM, makul süre değerlendirmesini yaparken başvuru için ne tür bir menfaatin tehlikede olduğunu da dikkate almaktadır.¹⁰³

Belirtilen kriterler çerçevesinde yapılan değerlendirme sonucunda AİHM, makul süre aşımının gerçekleşmesi nedeniyle ihlal tespiti yaptığında, aynı zamanda tazminat ödenmesine karar vermektedir. Kural olarak makul süre aşımından kaynaklanan mağduriyeti gidermenin tazminat dışında bir aracı yoktur. Bu nedenle ulusal hukukta makul süre aşımına dayalı bir kısmi tazmin gerçekleşmiş olsa bile AİHM başvuru lehine tazminat ödenmesi kararı verebilmektedir.¹⁰⁴ İstisnai bazı durumlarda Mahkeme, ihlal tespiti yapmakla birlikte tazminat ödenmesine yer olmadığı yönünde hüküm kurabilmektedir.¹⁰⁵

2.3. Anayasa Mahkemesi İçtihadında Makul Sürenin Ölçütleri

Anayasa Mahkemesinin kararlarında, Türk yargı sisteminde yıllardan beri artan iş yükünün uzayan yargılamalar için mazeret oluşturamayacağı kabul edilmiştir. Buna göre devletin, yargılama sisteminde çözüm bekleyen uyuşmazlıkların nicelik itibarıyla artmasına karşın, yargılama faaliyetinin makul sürede gerçekleştirilebilmesi için gerekli tüm tedbirleri alma yükümlülüğünü taşıması gerekir. Bu yükümlülük, hukuk sisteminin adil yargılama koşullarını yerine getirebilecek biçimde düzenlenmesi sorumluluğunun bir görünümüdür.¹⁰⁶ Türk Anayasa Mahkemesi makul sürede yargılanma hakkının amacını, "... tarafların uzun süren yargılama faaliyeti nedeniyle maruz kalacakları maddi ve manevi baskı ile sıkıntılardan korunması ile adaletin gerektiği şekilde temini ve hukuka olan inancın muhafazası olup, hukuki uyuşmazlığın çözümünde

¹⁰³ Sibel İnceoğlu, a.g.m., s. 278.

¹⁰⁴ Frédéric Edel, a.g.e., s. 100.

¹⁰⁵ ECHR, Bunkate v. the Netherlands, Application No. 13645/88, 26.05.1993, p. 25; ECHR, Giancarlo Lombardo v. Italy, Application No. 12490/86, 26.11.1992, p. 26.

¹⁰⁶ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 55; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/695, 09.01.2014, p. 40; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/2253, 15.04.2014, p. 34; ECHR, Abdoella v. the Netherlands, Application No. 12728/87, 25.11.1992, p. 24.

gerekli özenin gösterilmesi gereği de yargılama faaliyetinde göz ardı edilemeyeceğinden, yargılama süresinin makul olup olmadığının her bir başvuru açısından münferiden değerlendirilmesi...” olarak somutlaştırmıştır.¹⁰⁷ Ulusal mevzuatta yargılamanın ivedilikle sonuçlandırılması ya da belirli sürede tamamlanmasını öngören düzenleyici sürelerin belirlenmiş olması halinde makul sürenin daha kısa bir zaman dilimi olacağı kabul edilmektedir. Mesela 4857 Sayılı İş Kanununun¹⁰⁸ 20. maddesinin 3. fıkrasında işe iade davasının iki ay içinde sonuçlandırılmasını hükme bağlayan düzenleme yer almıştır. Anayasa Mahkemesi kararıyla¹⁰⁹ iptal edilen bu hükmün yerine “...dava ivedilikle sonuçlandırılır...” ibaresi getirilmiştir. Bunun gibi örnekler makul sürenin, yargı kolunun özellikleri ve uyuşmazlığın türüne bağlı olarak da uzayıp kısalabileceğini ortaya koymaktadır.¹¹⁰

Bunun dışında temel olarak Anayasa Mahkemesinin yaklaşımı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin de benimsediği, makul sürenin her somut uyuşmazlığın kendi koşullarına göre değerlendirileceği görüşüyle örtüşmektedir. İki mahkeme arasındaki benzerlik makul sürenin tespitinde başvurulacak kriterler yönünden de söz konusudur. Ancak yargılama faaliyetinin makul sürede gerçekleşip gerçekleşmediğinin saptanması için, öncelikle uyuşmazlığın türüne göre değişebilen, yargılamanın başlangıç ve bitiş tarihlerinin belirlenmesi gereklidir.

2.2.3. Yargılamaların Başlangıç ve Bitiş Tarihlerinin Tespiti

AIHM içtihadında yargılamaların başlangıç ve sonlanma tarihlerinin ulusal hukuktan farklı olarak medeni haklara ilişkin uyuşmazlıklar ve suç isnadına dayalı uyuşmazlıklar şeklindeki ikili ayrıma göre düzenlendiğini belirtmiştik. İç hukukumuzda ise usul hukuku, hukuk yargılaması, idari yargılama ve ceza

¹⁰⁷ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 40; Anayasa Mahkemesi Başvuru No. 2013/8492, 08.09.2014, p. 20.

¹⁰⁸ 4857 Sayılı İş Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 10.06.2003, Sayı 25134.

¹⁰⁹ Anayasa Mahkemesi, 2003/66 Esas, 2005/72 Karar, 19.10.2005.

¹¹⁰ Selami Er/Halil İbrahim Dursun, “İşe İade Davalarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl 2014, Sayı 115, ss. 403-430.

yargılaması olmak üzere üçlü bir ayırım çerçevesinde gelişmiştir. Buna göre davaların başlangıç ve bitiş zamanları bu ayırım doğrultusunda ele alınmalıdır.

Anayasa Mahkemesi, makul sürede yargılama yapılmaması veya davanın sonuçlandırılmamasına ilişkin şikayetlerde, herhangi bir idari ya da yargısal yola başvurmaksızın doğrudan bireysel başvuru yoluna gidilmesini kabul etmektedir. Başvuru yollarını tüketme kuralına makul sürede yargılanma hakkı bakımından tanınan bu istisna, Anayasa Mahkemesi tarafından, Anayasanın 36. maddesi kapsamında değerlendirilerek benimsenmiştir. Uzun süreli yargılamaların Türk hukuk sisteminin kronik bir sorunu olduğu ve AİHM'deki ihlal kararlarının önemli bir bölümünü oluşturduğu dikkate alındığında, Anayasa Mahkemesinin başvuru yollarını tüketme kuralının istisnasını tanınmasının taşıdığı önem anlaşılmaktadır.¹¹¹

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruda zaman bakımından yetkisi, kural olarak 6216 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Yasanın¹¹² 23 Eylül 2012 tarihinde yürürlüğe girmesiyle başlamaktadır. Yasanın 76. maddesinin 1-a fıkrasına ve geçici 1. maddesinin 8. fıkrasına göre 23 Eylül 2012 tarihinden önce kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine yapılacak bireysel başvuruları inceleme yetkisine sahip değildir. Ancak Anayasa Mahkemesinin 2012/13 sayılı kararında¹¹³ ve 2012/1198 sayılı kararında¹¹⁴ bu tarihten önce açılmış olup da bu tarih itibarıyla derdest olan davalarla ilgili makul sürede yargılanma hakkı başvuruları bakımından ayırık bir durum kabul edilmiştir. Anayasa Mahkemesine göre,

“..Başvuru yollarının tüketilmesi ilkesinin mutlak şekilde uygulanması temel hak ve özgürlüklerin etkin kullanımını ve korunmasını engelleyecektir. Halihazırda devam etmekte olan bir yargılamada, makul sürede yargılama yapma yükümlülüğünün yerine getirilmediği iddiası ile bireysel başvuruda

¹¹¹ Ahmet Burak Bilgin, **Bireysel Başvuruda 3 Yıl: Bir İnsan Hakları Karnesi**, Legal Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 86.

¹¹² 6216 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Tarih 03.04.2011, Sayı 27894.

¹¹³ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 27.

¹¹⁴ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 29.

bulunulabilmesi, başvuru yollarının tüketilmesi kuralının istisnalarından birini teşkil etmektedir. Zira bu durumda başvuru yollarının tüketilmesi şartının aranması, makul sürede yargılama yapma yükümlülüğüne aykırı davranılması nedeniyle meydana gelen sonuçları ortadan kaldırmayacaktır. Aksine, makul olmadığı iddia edilen yargılama faaliyetinin daha da uzamasına ve başvurucu açısından zararın artmasına neden olacaktır.”

Genel kural yargılamanın başlangıcının 23 Eylül 2012 tarihinden sonraki yargılamalar bakımından hesaplanabilecek olması iken; makul süre başvurularında bu tarihte yargılamanın devam etmekte olması yeterli kabul edilmektedir. Zaman bakımından yetkisini yorumlarken Anayasa Mahkemesinin yargılamanın başlangıcına ilişkin istisnayı belirttikten sonra, makul sürenin başlangıcı ve sonlanması hususunda kural ve istisna için geçerli olan müşterek kriterleri değerlendirmek gerekmektedir.

Anayasa Mahkemesinin, hukuk davalarına ilişkin makul süre değerlendirmesi kısmen, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesindeki “medeni haklara ilişkin uyuşmazlıklar” kategorisine yönelik makul süre değerlendirmesine karşılık gelmektedir. Hukuk davalarında makul sürenin başlama zamanı, davanın açıldığı tarihtir. Davanın açılması dava dilekçesinin ve dava harcının mahkeme tarafından kabul edilmesiyle gerçekleşmektedir. Örneğin Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru değerlendirmesini yaptığı alacak ve tazminat davalarında, davanın ikame edildiği tarihi yargılamanın başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir.¹¹⁵ Davanın ikame edildiği tarih, Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruları inceleme yetkisinin başladığı tarihten önce değilse, dikkate alınacak olan tarih davanın ikame edilme tarihi olacaktır.¹¹⁶

Makul süre bakımından değerlendirilecek sürenin bitiş zamanı ise yargılamanın sonlandırılma tarihidir. Davayı kesin hükme bağlayan aşama yargılamanın sonu olarak kabul edilir. Uyuşmazlığı çözüme bağlayan yargı kararının uygulanması için icra takibine gidilmesi durumunda icra süresi de

¹¹⁵ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/1512, 30.06.2014, p. 40; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5709, 17.03.2016, p. 39.

¹¹⁶ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 51; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/1512, 30.06.2014, p. 41.

makul süre hesaplamasına dahil olur. Buna karşılık yargılamada esas alınan bir yasanın somut norm denetimi yoluyla anayasa yargısına götürülmesi durumunda geçen süre, Anayasa Mahkemesi kararının esasa etkili olması durumunda makul yargılama süresini hesaplamaya dahil edilir.¹¹⁷

Anayasa Mahkemesinin bazı kararlarında, derece mahkemesi kararının icra süreci makul sürede yargılanma hakkı yerine mahkemeye erişim hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Buna göre mahkeme kararlarının uygulanması, yargılamanın sürecinin dışında olmakla birlikte onu tamamlayan ve yargılamanın sonuç doğurmasını sağlayan bir unsurdur. Kararın uygulanmaması durumunda yargılamanın da bir anlamı olmayacaktır. Bu nedenle yargı kararlarının uygulanması mahkemeye erişim hakkı kapsamında değerlendirilebilmektedir. Buna göre, yargılama sonucunda mahkemenin bir karar vermiş olması yeterli değildir; ayrıca bu kararın etkili bir şekilde uygulanması da gerekir.¹¹⁸

İdari yargılama hukukunda makul sürenin başlaması ve sonlanması gereken zamanı, hukuk yargılamasındaki gibi davanın açılmasıyla başlamış sayılabilir. Ancak hukuk yargılamasından farklı olarak idari yargılama hukukunda, yargılama süresinin karar mercii olarak idari bir makama başvurulmasıyla da başlayabilir. Yasal olarak idari makama başvurulması birey için bir zorunluluk olarak düzenlenmişse, söz konusu idari makama başvurulma tarihi makul sürenin başlangıcı olarak addedilir.¹¹⁹ Örneğin, hususi pasaport alma talebiyle idareye yapılan başvurunun reddedilmesi üzerine idari yargıda dava açan bir başvurucuyu ilgilendiren bir uyuşmazlıkta, makul sürenin başlangıcı davanın açılmasından önceki bir tarihtir. Buradaki dava idari işlemin ve dayanağı olan genelgenin iptali ile uğranılan zararın tazmini istemini konu almaktadır. Söz

¹¹⁷ Selami Demirkol, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında Adil Yargılanma Hakkı”, Süheyl Donay/Aysun Altunkaş/Eser Olgun (Ed.), **Ceza Hukuku ve Ceza Yargılamasında Son Gelişmeler Semineri**, Seçkin Yayınları, İstanbul, Temmuz 2013, ss. 141-166, s. 148; **Hüseyin Turan**, a.g.m., s. 59.

¹¹⁸ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No.2012/144, 02.10.2013, p. 28; ECHR, Honsby v. Greece, Application No. 18357/91, 19.03.1997, p. 40.

¹¹⁹ Yunus Emre Yılmazoğlu, “İdari Yargıda Makul Süre Güvencesi?”, **Danıştay Dergisi**, Sayı 134, Yıl 2013, ss. 43-80, s. 63.

konusu uyuşmazlıkta makul sürenin başlangıcı başvurucunun talebini ilgili pasaport idaresine ilettiği tarih olarak kabul edilmiştir.¹²⁰

Anayasa Mahkemesi sürenin başlangıcını kural olarak davanın ikame edildiği tarihe bağlamakla birlikte, bazı özel durumlarda girişimin niteliği göz önünde tutularak uyuşmazlığın ortaya çıkmasından önceki bir tarihin başlangıç tarihi olarak kabul edileceği anlayışını benimsemiştir. 2012 yılında karara bağlanan bir uyuşmazlıkta Mahkeme, makul süre değerlendirmesinde nazara alınacak zaman diliminin başlangıç tarihini, başvuru tarafından, uzun süredir kamulaştırılmadan park alanına dönüştürülen taşınmazının, kamulaştırılması isteminin ve kamulaştırma bedelinin ödenmesi taleplerini ilgili belediyeye ilettiği tarih olarak esas almıştır.¹²¹

İdari yargılamada makul sürenin bitiş tarihi, genellikle esasa ilişkin yargılamanın kesin hükme bağlandığı tarihtir. Ancak devam eden yargılamalara ilişkin olarak, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiasını içeren başvuruların yargılama faaliyetinin devamı sırasında da yapılabilmesi olanağı bulunduğundan, değerlendirmeye esas alınacak sürenin bitiş anı bireysel başvurunun karara bağlandığı tarihtir.¹²² Yargılamanın sonlandığı durumlarda, eğer idari yargı merciinin nihai kararından sonra icra takibi yapılması gerekmişse, icra aşamasında geçen süre de makul süre hesaplamasına dahil edilir.¹²³

İdari yargıda açılmış bulunan bir dava suç isnadına dayandırılmışsa, makul sürenin başlangıcı resmi suç isnadının yapıldığı tarihte başlamaktadır. Vergi hukukuyla bağlantılı olabilecek bu tür uyuşmazlıklarda suç isnadı kavramı, 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu¹²⁴ hükümleri uyarınca ilgiliye tebligat yapılması

¹²⁰ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/1198, 07.11.2013, p. 45; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/1478, 17.11.2014, p. 20.

¹²¹ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 45.

¹²² Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 20; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/1478, 17.11.2014, p. 21.

¹²³ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 52.

¹²⁴ 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 10.01.1961-11.01.1961-12.01.1961, Sayı 10703-20704-10705.

anlamına gelmektedir. Dava sonucunda cezaya hükmedilmiŝse makul süre, verilen cezanın kesinleŝtiđi tarihte sona erecektir.¹²⁵

Ceza muhakemesi bakımından yargılama süresinin makul olup olmadığı değerlendirilirken sürenin başlangıcı olarak, bir kişiye suç işlediği iddiasının yetkili makamlar tarafından bildirilmesi veya isnattan ilk olarak etkilendiği arama ve gözaltı gibi bir takım tedbirlerin uygulanması anı esas alınır. Ceza yargılamasında sürenin sona erdiği tarih, suç isnadına ilişkin nihai kararın verildiği tarih, yargılama süreci devam eden davalar yönünden ise Anayasa Mahkemesinin makul süre ŝikayetiyle ilgili kararını verdiği tarihtir.¹²⁶

3.2.2. Makul Süre Kriterleri

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından makul sürenin tespitinde gözetildiğini belirttiğimiz ölçütler Türk Anayasa yargısında da esas alınmıştır.¹²⁷ Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru yolunda makul sürede yargılanmanın sağlanması temel olarak dört temel ölçütten hareket edilmektedir. Bu ölçütler, davanın karmaşıklığı, yargılamanın kaç dereceli olduğu, tarafların ve ilgili makamların yargılama sürecindeki tutumu ve başvuruçunun davanın hızla sonuçlandırılmasındaki menfaatinin niteliğidir.¹²⁸ Bununla birlikte belirtilen kriterlerden hiçbiri makul süre değerlendirmesinde tek başına belirleyici değildir. AIHM içtihadına ilişkin bölümde belirtildiği gibi, dava konusu her olay için geçerli olabilecek, tüm ihtimalleri kapsayabilen standart bir “makul süre”nin tespiti mümkün değerildir. Aynı esas Anayasa Mahkemesi içtihadı bakımından da geçerlidir. Yargılama sürecindeki tüm gecikme periyotlarının ayrı ayrı tespiti ile

¹²⁵ Yunus Emre Yılmazoğlu, a.g.m., s. 69.

¹²⁶ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/8492, 08.09.2014, p. 20; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/695, 09.01.2014, p. 35; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/2253, 15.04.2014, p. 28; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1158, 21.11.2013, p. 47, p. 50.

¹²⁷ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 41.

¹²⁸ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/8492, 08.09.2014, p. 20; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 41; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 41-45; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5709, 17.03.2016, p. 37.

bu kriterlerin toplam etkisi değerlendirilmek suretiyle, hangi unsurun yargılamanın gecikmesi açısından daha etkili olduğu saptanmalıdır.¹²⁹

Anayasa Mahkemesi kararlarına göre makul süre değerlendirmesinde esas alınan ölçütlerden ilki uyuşmazlığın karmaşıklığıdır. Uyuşmazlığın çözümlenmesi için gereken süre, davaya konu olayın karmaşık oluşu ya da hukuksal nitelenmenin karmaşıklık içermesi nedeniyle uzayabilmekte ya da kısalmaktadır. Karmaşıklık kavramı, tarafların sayısının çok olması nedeniyle taraf teşkili sağlanmasındaki güçlükler, çok sayıdaki delillerin elde edilmesinde yaşanabilen sorunlar, birden çok konuda bilirkişiye başvurulmasının gerekmesi, davanın uluslararası boyutlarının ve yazışmalarının bulunması gibi hususları kapsamaktadır.

Başvurucunun süreç içindeki yaklaşımından kaynaklanan gecikmeler eğer yargılamanın uzamasında etken olmuşsa makul süre değerlendirmesinde esas olurlar. Tarafların veya taraf vekillerinin veya müdafilerin sıkça mazeret göstererek duruşmaların ertelenmesine sebebiyet vermeleri yargılamayı uzatabilen etkenlerdir. Böyle bir durumda başvurucunun sebep olduğu uzun yargılamanın hak ihlali sayılabilmesi mümkün değildir. Uzun yargılamanın başvuru bakımından hak ihlali olarak kabul edilebilmesi için başvurucunun ya da başvuru temsilcisi vekilinin veya müdafinin tutumunun yargılamanın uzama nedeni olmaması gerekir. Eğer başvurucunun usul hukukundan kaynaklanan haklarını kullanmakta gerekli özeni göstermediğine yönelik deliller varsa, bundan doğan gecikmelerin sorumluluğu devlete yükletilemez.¹³⁰ Ancak başvurucunun uzun yargılamaya neden olan kusuru ile birlikte, davanın türü ve uygulanan usul kuralları çerçevesinde yetkili yargısal mercilerin alabileceği tedbirler yönünden ihmal söz konusu ise, bu durumda makul sürenin aşılmasından kaynaklanan hak ihlalinden söz edilebilecektir.¹³¹

Anayasa Mahkemesi 2012/13 başvuru numaralı davada verdiği kararda, ister taraflarca hazırlanma ilkesinin uygulandığı yargılamalar, isterse resen

¹²⁹ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 46; Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 41-42.

¹³⁰ Sibel İnceoğlu, a.g.m., s. 281.

¹³¹ Hasan Tahsin Gökcan, a.g.m.,s. 840-841.

araştırma ilkesinin uygulandığı davalar bakımından tarafların etkinliği noktasında farklılıklar bulunmasına karşın, tarafların izlediği tutumun makul süreye etkisi bakımından mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹³² Ceza yargılamasına ilişkin makul sürenin aşıldığı iddiasıyla yapılan 2013/5278 numaralı başvuruda Anayasa Mahkemesi, duruşmalara gelmeyen sanığın yakalanması için beklenen sürenin taraf kusuru olması nedeniyle, ihlal iddiasının açıkça dayanaktan yoksun olması gerekçesiyle kabul edilemezlik kararı vermiştir.¹³³

Makul sürenin aşılmasında yetkili makamların tutumu ölçütü, yargı mercilerinin yargılama esnasında makul süre hususunda özenli davranmasını gerektirmektedir. Devletin, davaların uzun sürmemesi için gereken tedbirleri almak ve yargı sistemini buna göre kurmakla yükümlü olduğu kabul edilir.¹³⁴ Adalete erişmek için bazı usul işlemlerinin zaman alması makul kabul edilse de, bunun haksızlık oluşturacak bir süreye yayılmaması için gereken tedbirler alınmalıdır.¹³⁵ Bu kapsamdaki sorumluluk sadece yargı mercileriyle sınırlı değildir. Sorumluluk, devletin kamu gücü kullanabilen tüm organlarına aittir. Yetkili makamlara atfedilebilecek gecikmeler, sadece yargılama makamlarının yargılamanın süratle sonuçlandırılmasına yönelik özensizliğinden kaynaklanmayabilir. Yargılamadaki gecikmeler yapısal sorunlardan ve organizasyon eksikliğinden de kaynaklanabilir. Devlet yetkililerinin bu boyuttaki sorumluluğu Anayasanın 36. maddesi ile AİHS'nin 6. maddesine dayanmaktadır.¹³⁶

Anayasa Mahkemesi, mahkemelerde bir belgenin ya da dosyanın kaybedilmesi veya başka mahkemeye gönderilmesi veya başka mahkemeden belge beklenmesi, iş yoğunluğu nedeniyle mahkeme yazı işlerindeki aksamaları yetkili makamların kusurlu tutumu olarak değerlendirmektedir.¹³⁷ Ayrıca yargıçların gerekçeli kararı yazmada ve kararın taraflara tebliğ edilmesini

¹³² Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 43.

¹³³ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5278, 15.04.2014, p. 43.

¹³⁴ ECHR, Abdoella v. the Netherlands, Application No. 12728/87, 25.11.1992, p. 24.

¹³⁵ **Hasan Tahsin Gökcan**, a.g.m., s. 842.

¹³⁶ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5278, 15.04.2014, p. 44.

¹³⁷ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No 2012/625, 09.01.2014. p. 29.

sağlamada gecikmesi veya dosya incelemedeki yetersizliği nedeniyle duruşmaları lüzumsuzca erteleme gibi haller makul sürenin, yetkililerin tutumu nedeniyle aşılmasını örneklemektedir.

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru içtihadında, makul süre değerlendirmesinde esas alınan dördüncü unsur, başvuru hızlı yargılama gerektiren bir yararı olup olmadığı şeklinde değerlendirilmektedir. Başvurucu bakımından hukuksal korumanın bir an önce gerçekleştirilmesinde yararı olup olmadığına ilişkin değerlendirme ölçütü, makul sürenin her bir uyumsuzluk için kendi koşullarına göre hesaplanması gereğini vurgulamaktadır.¹³⁸ Bu bağlamda makul süreye ilişkin bir standart geliştirilmesi mümkün gözükmemektedir. AİHM'nin bu alanda verdiği kararlar Anayasa Mahkemesinin öngörülebilir yaklaşımı bakımından yol gösterici mahiyettedir.

SONUÇ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye aleyhinde yapılan bireysel başvurularda makul sürede yargılanma hakkı ihlali bakımından karara bağladığı uyumsuzluklar, açık şekilde göstermektedir ki yargılamada makul sürenin aşılmasına sebep olan etmenler, kısmen mevzuattan ama büyük ölçüde uygulamadan kaynaklanmaktadır. Mevzuat kaynaklı sorunların giderilmesinde diğer Avrupa Konseyi ülkelerinde olduğu gibi, yargılama usulünü düzenleyen yasalarda değişiklik yapılması yoluna başvurulabilir. Bazı ülkelerde yargılamayı geciktirici davranışlara disiplin cezası uygulanmasını düzenleyen yasalar çıkarılmıştır.¹³⁹ Ülkemizde çıkarılan ve makul süreyi aşan yargılamalardan doğan uyumsuzlukların bir idari tazminat komisyonu tarafından çözümlenmesini öngören 6384 Sayılı Yasa¹⁴⁰ hükümleri ise bu bağlamda değerlendirilemez. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine giden başvuruların sayısını azaltmak amacındaki bu tür düzenlemeler, yargılama sürelerinin makul sınırlara çekilmesi yolunda bir işleve sahip değildir.

¹³⁸ Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5278, 15.04.2014, p. 18.

¹³⁹ **Martin Kuijer**, a.g.m., s. 791.

¹⁴⁰ 6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun, Resmi Gazete, Tarih 19.01.2013, Sayı 28533.

Uygulamadan kaynaklanan sorunlar arasında; yargıçların ve diğer mahkeme personelinin profesyonel bakımdan nitelikli yetişmesini sağlamadaki eksiklikler, görev değişikliği ya da iş yoğunluğu gibi mazeretlerle yargıçların dava dosyalarına hakim olmamasına bağlı lüzumsuz ertelemeler, mevzuatın çok sık değişmesinden kaynaklanan teknik sorunlar, değişen yasaların da yasama tekniklerine uygun olmamasına bağlı uygulama sorunları, yetki uyuşmazlıklarının sürüncemede kalması, adli merciler ile diğer kurumlar arasındaki yazışmaların etkin şekilde yürütülmemesi, tanıkların veya bilirkişilerin gereken zamanda dinlenmemesi, teknolojik imkanların yetersizliği ya da yargılamanın tüm taraflarınca etkin şekilde kullanılmaması en sık görülen sorunlar olarak sayılabilir.

Davaların uzamasına neden olan tüm sorunlar, yargı erkinin adaleti sağlama işlevinden uzaklaşmasıyla sonuçlanmaktadır. Oysa yargının varlık nedeni, gerek yargılama süreci bakımından, gerekse davaların ulaşacağı sonuç açısından adaletin gerçekleştirilmesidir. Adaletin sağlanma sürecindeki gecikme, sürecin varacağı sonucun da eksik ya da adaletsiz gerçekleşmesine neden olmaktadır. Mahkemelerin ve savcılıkların adli işleri yürütmedeki yanlışlarını, iş yoğunluğu mazeretiyle haklılaştırmak her durumda mümkün değildir. Adli işlerin hızlı ve etkin yürütülmesin sağlamak bazen adli çalışma kültürünün, iş ahlakının gereği olarak algılanmalıdır. Adliye çalışanlarının performans ölçümü yapılmak suretiyle verimli çalışma kültürünün geliştirilmesi mümkündür. İşlerin geciktirilmesine yönelik yerleşik alışkanlıkların aşılması, gecikmeye sebep olanları tolere etmek yerine sorumlulara yaptırım uygulanması yoluna gidilmesi mümkündür. Aynı zamanda iş yoğunluğunu azaltmak amacıyla uzlaşma ve arabuluculuk müesseselerine önem verilebilir.

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru mekanizmasıyla, makul süre aşımına ilişkin ihlallerin tespiti ve tazmini yolunun açılmış olması önemli bir gelişmedir. İçtihatlarına baktığımızda, makul süre kapsamındaki sürecin tespiti ve makul olup olmadığı değerlendirilmesi bakımından Anayasa Mahkemesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yaklaşımlarının özdeş olduğunu söyleyebiliriz. İki mahkemenin bireysel başvuru içtihadı arasında gelişen uyum, sadece uygulama bakımından değil mevzuat bakımından da makul süre aşımına neden olan sorunların çözüm bulmasına katkıda bulunabilecektir.

KAYNAKÇA**Kitap ve Makale**

- Akbulut, İlhan, “Ceza Davalarının Uzamasının Sebepleri”, **Yargıtay Dergisi**, Cilt 20, Sayı 4, Ekim 1994, ss. 436-457.
- Bilgin, Ahmet Burak, **Bireysel Başvuruda 3 Yıl: Bir İnsan Hakları Karnesi**, Legal Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Bilgin, Hüseyin, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Türk İdari Yargısına Yansımaları**, Adalet Yayınevi, Ankara, Mayıs 2014.
- Calvez, Françoise, **Length of courtproceedings in thememberstates of theCouncil of Europe based on thecaselaw of theEuropean Court of Human Rights**, CEPEJ Raporu, Strazburg, 6-8 Aralık 2006.
- Cihan, Erol, “Hakim Unsuru Bakımından Ceza Davalarının Uzamasının Sebepleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 45-47, Sayı 1-4, Yıl 1979-1981,ss. 873-898.
- Cihan, Erol / Yenisey, Feridun, **Ceza Muhakemesi Hukuku: Genel Hükümler**, Beta Yayınları, 1. Bası, İstanbul, Şubat 1996.
- Çelik, Çelik Ahmet, **Tazminat ve Alacaklarda Sorumluluk ve Zamanaşımı**, Bilge Yayınevi, İstanbul, Eylül 2012.
- Demirkol, Selami “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında Adil Yargılanma Hakkı”, Süheyl Donay/ Aysun Altunkaş/ Eser Olgun (Ed.), **Ceza Hukuku ve Ceza Yargılamasında Son Gelişmeler Semineri**, SeçkinYayınları, İstanbul, Temmuz 2013, ss. 141-166.
- Edel, Frédéric,**The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights**, Human Rights Files No. 16, Council of Europe Publishing, Strazburg 2007.
- Er, Selami/Dursun, Halil İbrahim, “İşe İade Davalarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl 2014, Sayı 115, ss. 403-430.

Ergül, Ergin, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Yolunun Anatomisi**, Temmuz 2015.

Gökcan, Hasan Tahsin “Türk Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Kapsamında Makul Sürede Yargılanma Hakkı”, **İnsan Onuru için Anayasa Mahkemesinde 25 Yıl: Haşim Kılıç’a Armağan**, Ali Rıza Çoban-Serdar Gülenler-Musa Sağlam-Hüseyin Ekinci (Ed.), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Cilt 1, Ankara 2015, ss. 819-865.

Gölcüklü, Feyyaz, “Yargılama Makamları Önünde Makul Süre”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 1995, ss. 10-13.

İnceoğlu, Sibel, “Adil Yargılanma Hakkı”, İnceoğlu Sibel (Ed.), **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında bir İnceleme**, Beta Yayınları, İstanbul, Ekim 2013, ss. 209-286.

İnceoğlu, Sibel, **Adil Yargılanma Hakkı: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-4**, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi Yayınları, Ankara, Nisan 2018.

Kuijer, Martin, “The Right to a Fair Trial and the Council of Europe’s Effort to Ensure Effective Remedies on a Domestic Level for Excessively Lengthy Proceedings”, **Human Rights Law Review**, Cilt 13, Sayı 4, Aralık 2013, ss. 777-794.

Kuru, Baki, “Bugünkü Yapısı İçinde Yargıtay’ın İş Yükünü Azaltma Çareleri”, Baki Kuru (Ed.), **Makaleler: Medeni Usul Hukuku, İcra İflas Hukuku, Diğer Konular**, Arıkan Yayınevi, İstanbul 2006, ss. 365-386.

Mole, Nuala / Harby, Catharina, **The Right to a Fair Trial: A Guide to the Implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights**, Council of Europe Human Rights Handbook No. 3, Belçika, Ağustos 2006.

- Özdek, Yasemin, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, Mart 2004.
- Özdemir, Kenan, “Adil Yargılanma Hakkı ve Makul Süre”, **Adalet Bakanlığı AdaletDergisi**, Sayı 1, Ekim 1999, ss. 71-93.
- Özkan Duvan, Ayşe, “İnsan Hakları Hukukunun İçtihadi Kaynakları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 4, Ekim 2016, ss. 137-169.
- Şentuna, Mustafa Tarık, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve CezaYasamız Açısından Tutuklulukta Makul Süre”, **Yargıtay Dergisi**, Cilt 28, Sayı 1-2, Ocak-Nisan 2002, ss. 234-145.
- Turan, Hüseyin, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Makul Sürede Yargılanma Hakkı”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 11, Ekim 2012, ss. 47-75.
- Türmen, Rıza, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılanma Hakkı”, Türkiye Barolar Birliği İHAUM Sempozyumu, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Adli Yargı**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No. 72-İHAUM Yayını 4, Ankara, Aralık 2004.
- Ünal, Muharrem, “Hukuk Davalarının Uzamasının Nedenleri ve Yargılamada Çabukluğun Sağlanması”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 6, Yıl 1982, ss. 42-63.
- Van Dijk, Pieter / Van Hoof, Fried / Van Rijn, Arjen / Zwaak, Leo, **Theory and Practice of the European Convention on Human Rights**, Intersentia, 4. Bası, Antwerpen-Oxford 2006.
- Yaşar, Halis, “Ceza Mahkemesi Kararlarının Hukuk Hakimini Etkileyip Etkilememesi Meselesinin Makul Sürede Yargılanma Hakkı İhlaline Varan Boyutu”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 109, Yıl 2013, ss. 451-464.
- Yılmaz, Battal, “AİHS 5/3. madde ile 6/1. maddesindeki Makul Süreler”, **Adalet Bakanlığı Adalet Dergisi**, Sayı 1, Ekim 1999, ss. 139-143.

Yılmazoğlu, Yunus Emre, “İdari Yargıda Makul Süre Güvencesi”, **Danıştay Dergisi**, Sayı 134, Yıl 2013, ss. 43-80.

Yücel, Mustafa Tören, “Adli Yargıda Makul Süre Felsefesi ve Matematiği”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 117, Yıl 2015, ss. 35-53.

Yücel, Mustafa Tören, “Ceza Yargılaması: Makul Süre, Verimlilik ve Etkinlik”, **Yargıtay Dergisi**, Cilt 20, Sayı 1-2, Ocak-Nisan 1994, ss. 67-79.

Mahkeme Kararları

ECHR, Boddaert v. Belgium, Application No. 12819/87, 12.10.1992, p. 36.

ECHR, FerranteliandSantangelo v. Italy, Application No. 19874/92, 07.08.1996, p. 40.

ECHR, De Becker v. Belgium, Application No. 214/56, 27.03.1962, p. 8.

ECHR, Bunkate v. the Netherlands, Application 13645/88, 08.07.1991, p. 23.

ECHR, Zana v. Turkey, Application No. 18954/91, 25.11.1997, p. 63.

ECHR, Loizdou v. Turkey, Application No. 15318/89, 18.12.1996, p. 47.

ECHR, Kudla v. Poland, Application No. 30210/96, 26.10.2000, p. 160.

ECHR, Kaya v. Turkey, Application No. 158/1996/777/978, 19.02.1998, p. 106.

ECHR, Özalp and Others v. Turkey, Application No. 32457/96, 08.04.2004, p. 59.

ECHR, Tendik and Others v. Turkey, Application No. 23188/02, 22.12.2005, p. 31, p. 39.

ECHR, Wemhoff v. Germany, Application No. 2122/64, 25.04.1968, s. 18-19.

ECHR, Neumeister v. Austria, Application No. 1936/63, 27.06.1968, p. 20-21.

ECHR, Ringeisen v. Austria, Application No. 2614/65, 16.07.1971, p. 110.

ECHR, König v. Germany, Application No. 6232/73, 28.06.1978, p. 99.

ECHR, Eckle v. Germany, Application No. 8130/78, 15.07.1982, p. 92-94.

- ECHR, Foti and Others v. Italy, Application No. 7604/76, 21.11.1983. p. 60-77.
- ECHR, Metzger v. Germany, Application No. 37591/97, 31.05.2001, p. 31.
- ECHR, Abdoella v. the Netherlands, Application No. 12728/87, 25.11.1992, p. 24.
- ECHR, Prozsak v. Poland, Application No. 25056/84, 16.12.1997, p. 30-31.
- ECHR, Swedish Engine Drivers' Union v. Sweden, Application No. 5614/72, 06.02.1976, p. 50.
- ECHR, Klass and Others v. Germany, Application No. 5029/71, 06.09.1978, p. 64.
- ECHR, Kudla v. Poland, Application No. 30210/96, 26.10.2000, p. 148-149.
- ECHR, Hornsby v. Greece, Application No. 18357/91, 19.03.1997, p. 40.
- ECHR, Hasanov v. Azerbaijan, Application No. 50757/07, 22.04.2010, p. 35.
- ECHR, PashovandOthers v. Bulgaria, Application No. 20875/07, 05.02.2013, p. 58-59.
- ECHR, Sramek v. Austria, Application No. 8790/79, 22.10.1984, P. 36.
- ECHR, Ruiz-Mateos v. Spain, Application No. 12952/87, 22.06.1993, P. 35-36.
- ECHR, Pafitis v. Greece, Application No. 20323/92, 26.02.1998, p. 95.
- ECHR, Frydlender v. France, Application No. 30979/96, 27.06.2000, p. 43.
- ECHR, Union Alimentaria Sanders S.A. v. Spain, Application No. 11681/85, 07.07.1989, p. 35.
- ECHR, Buccholz v. Germany, Application No. 7759/77, 06.05.1981, p. 50.
- ECHR, Guincho v. Portugal, Application No. 8990/80, 10.07.1984, p. 32.
- ECHR, Eckle and Eckle v. Germany, Application No. 8130/78, 15.07.1982, p. 73.
- ECHR, Foti and Others v. Italy, Application No. 7604/76, 21.11.1983, p. 52.
- ECHR, Bunkate v. the Netherlands, Application 13645/88, 08.07.1991, p. 23.

- ECHR, Zana v. Turkey, Application No. 18954/91, 25.11.1997, p. 63.
- ECHR, Yağci and Sargın v. Turkey, Application No. 16419/90 - 16426/90, 08.06.1995, p. 68-70.
- ECHR, Türkiye İş Bankası v. Finland, Application No. 30013/96, 18.06.2002, p. 17.
- ECHR, X v. France, Application No. 18020/91, 31.03.1992, p. 47.
- ECHR, Honsby v. Greece, Application No. 18357/91, 19.03.1997, p. 40.
- ECHR, Giancarlo Lombardo v. Italy, Application No. 12490/86, 26.11.1992, p. 26.
- ECHR, Comingersoll S.A. v. Portugal, Application No. 35382/97, 06.04.2000, p. 19.
- ECHR, Silva Pontes v. Portugal, Application No. 14940/89, 23.03.1994, p. 39.
- ECHR, Demirbaş and Others v. Turkey, Application No. 50973/06, 8672/07, 8722/07, 09.12.2008, p. 102, p. 108.
- ECHR, Stögmüller v. Austria, Application No. 160262, 10.11.1969, p. 5.
- Anayasa Mahkemesi, 2014/92 Esas, 2014/6 Karar, 16.01.2014.
- Anayasa Mahkemesi, 2013/4 Esas, 2013/35 Karar, 18.04.2013.
- Anayasa Mahkemesi, 1999/1 Esas, 1999/33 Karar, 20.07.1999.
- Anayasa Mahkemesi, 2003/66 Esas, 2005/72 Karar, 19.10.2005.
- Anayasa Mahkemesi, 2012/69 Esas, 2012/149 Karar, 11.10.2012.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 38.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 39.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 40.
- Anayasa Mahkemesi Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 55.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/695, 09.01.2014, p. 40.

- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/2253, 15.04.2014, p. 34.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 40.
- Anayasa Mahkemesi Başvuru No. 2013/8492, 08.09.2014, p. 20.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 27.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 29.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/1512, 30.06.2014, p. 40.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5709, 17.03.2016, p. 39.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 51.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/1512, 30.06.2014, p. 41.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/144, 02.10.2013, p. 28.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/1198, 07.11.2013, p. 45.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/1478, 17.11.2014, p. 20.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 45.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 20.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2014/1478, 17.11.2014, p. 21.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 52.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/8492, 08.09.2014, p. 20.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/695, 09.01.2014, p. 35.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/2253, 15.04.2014, p. 28.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1158, 21.11.2013, p. 47, p. 50.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 41.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 41-45.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5709, 17.03.2016, p. 37.

- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 46.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/1198, 07.11.2013, p. 41-42.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2012/13, 02.07.2013, p. 43.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5278, 15.04.2014, p. 43.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5278, 15.04.2014, p. 44.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No 2012/625, 09.01.2014. p. 29.
- Anayasa Mahkemesi, Başvuru No. 2013/5278, 15.04.2014, p. 18.
- Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 1965/1916 Esas, 1966/5918 Karar, 17.06.1966 Tarih.
- Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 2011/3313 Esas, 2012/6507 Karar sayılı, 16.04.2012 Tarih.
- Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 2011/3313 Esas, 2012/6507 Karar sayılı, 16.04.2012 Tarih.
- Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 2011/1-51 Esas, 2011/42 Karar, 12.04.2011 Tarih.

Mevzuat

- 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 04.02.2011, Sayı 27836.
- 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 17.12.2004, Sayı 25673.
- 7201 Sayılı Tebligat Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 19.02.1959, Sayı 10139.
- 6831 Sayılı Orman Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 08.09.1956, Sayı 9402.
- 818 Sayılı Borçlar Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 29.04.1926, Sayı 359.
- 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 04.02.2011, Sayı 27836.

- 3842 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Tarih 01.12.1992, Sayı 21422.
- 3005 Sayılı Meşhud Suçların Muhakeme Usulü Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Tarih 13.06.1936, Sayı 3329.
- 6216 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Resmi Gazete, Tarih 03.04.2011, Sayı 27894.
- 4857 Sayılı İş Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 10.06.2003, Sayı 25134.
- 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Resmi Gazete, Tarih 10.01.1961-11.01.1961-12.01.1961, Sayı 10703-20704-10705.
- 6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun, Resmi Gazete, Tarih 19.01.2013, Sayı 28533.